

Τα «πάθη» της μοντέρνας ελληνικής αρχιτεκτονικής

Πάνος Εξαρχόπουλος - 30/04/2021

Πάνος Εξαρχόπουλος, Αρχιτέκτονας, Επίκ. Καθηγητής/Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Δ.Π.Θ., Μέλος Διεθνούς και Ελληνικού DO.CO.MO.MO.

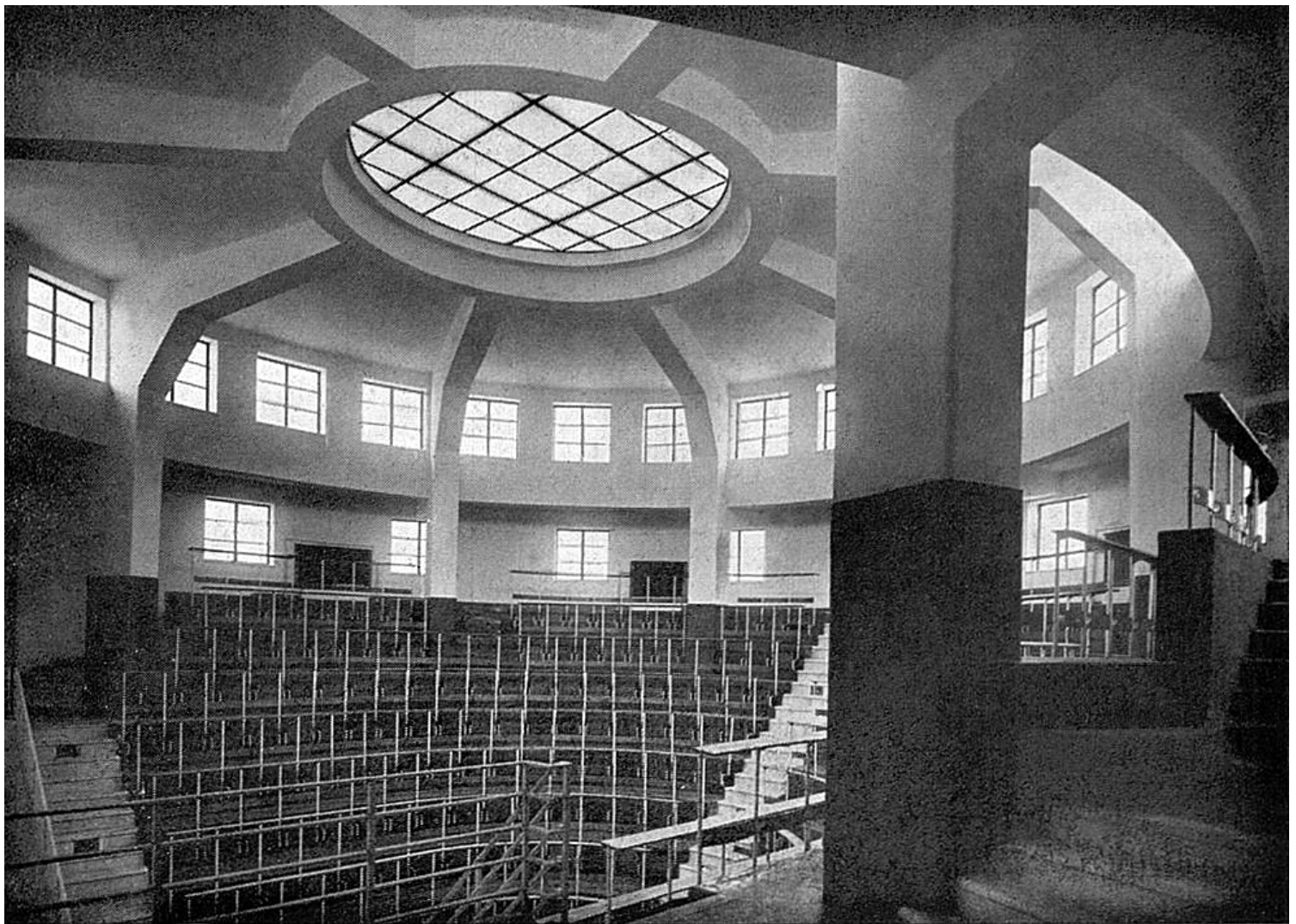
Τέσσερις, πολύ διαφορετικές μεταξύ τους, περιπτώσεις με επίκεντρο τα έργα της μοντέρνας ελληνικής αρχιτεκτονικής και τη συνήθως κακή τους «μοίρα» θα μας απασχολήσουν εδώ, οι δύο από τις οποίες προκάλεσαν πρόσφατα -και εξακολουθούν να προκαλούν- προβληματισμό, αντιδράσεις και σχόλια, τόσο από τους ειδικούς όσο και από την κοινή γνώμη. Ο «θλιβερός» κατάλογος είναι αρκετά μακρύς¹, ωστόσο, και με τις τέσσερις αυτές περιπτώσεις έχω κάποια προσωπική -κάποτε και «βιωματική»- σχέση και, πάντως, κανενός είδους επαγγελματική εμπλοκή στην εξέλιξή τους.

Οι προκύπτουσες επιτακτικές ανάγκες για επιπλέον χώρους, οι αλλαγές χρήσης, η έλλειψη συντήρησης -αλλά και οι εργασίες συντήρησης/ανακαίνισης-, οι μη αναστρέψιμες βλάβες από φυσικά φαινόμενα, η δύσκολη «συμφιλίωση» των παλαιών έργων με τα νέα «ήθη» και απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής και της τεχνολογίας, συγκαταλέγονται ανάμεσα στις βασικότερες αιτίες που έχουν οδηγήσει, κατ' επανάληψη, πολλά σπουδαία έργα της μοντέρνας ελληνικής αρχιτεκτονικής -τόσο δημόσια όσο και ιδιωτικά- από τη λαθάνουσα διατήρησή τους έως την ανεπιστρεπτή μετάλλαξη της αρχικής τους ταυτότητας ή, ακόμα, και στην οριστική εξαφάνισή τους. Βέβαια, εκτός από τις περιπτώσεις προβεβλημένων, επώνυμων έργων, παρόμοιες συνθήκες και κινδύνους αντιμετωπίζουν και τα έργα πολλών, λιγότερο επώνυμων, συναδέλφων, κατά την καθημερινή

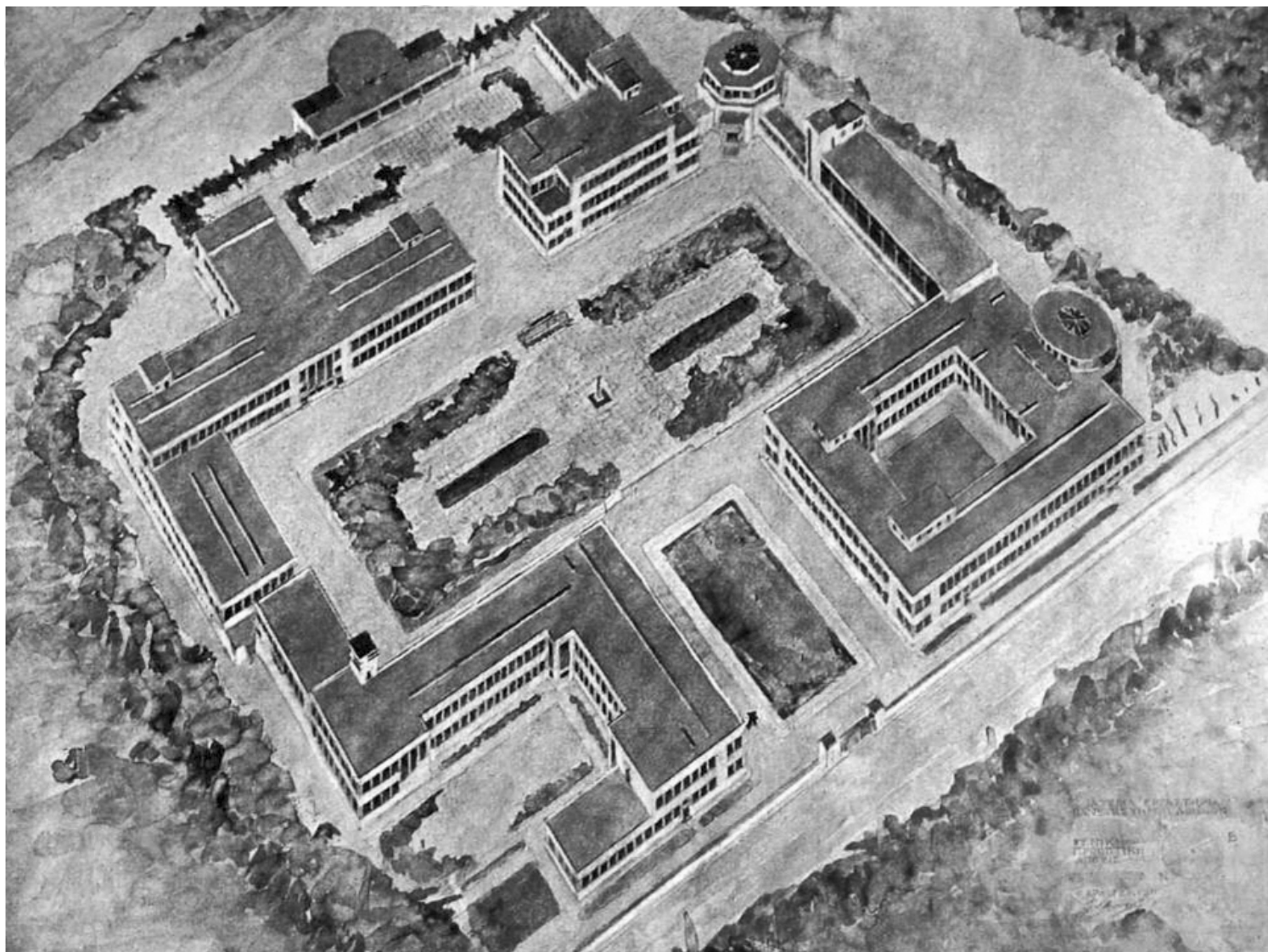
άσκηση του επαγγέλματος, μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας. Ωστόσο, και οι μεις και οι δε βιώνουν το βάσανο της άνευ όρων, απροσχημάτιστης επέμβασης στο έργο τους, χωρίς καμιά διασφάλιση της πνευματικής δημιουργίας.

1. ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΑΠΩΛΕΙΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΛΛΑΞΕΙΣ

Σε «ερευνητικές αμφιβολίες» με έβαλε ένα πρόσφατο γραπτό σχόλιο μέλους τής πολυπληθούς και αρκετά γνωστής, πλέον, ομάδας «Athenian Modernism/Αθηναϊκός Μοντερνισμός», στο δημοφιλές μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook.² Το σχόλιο αφορούσε την πιθανότητα διατήρησης έως και σήμερα του «παλαιού» Αμφιθεάτρου Ανατομίας [Εικ. 1] στις κτιριακές εγκαταστάσεις τής Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.³ Πρόκειται για ένα μικρό, αλλά με ευρηματικό σχεδιασμό, τμήμα μέσα στο ιδιαίτερα εκτεταμένο κτιριακό συγκρότημα της σχολής. Στην αρχική του μορφή [Εικ. 2], το όλο συγκρότημα συνιστούσε ένα έξοχο, πρώιμο έργο τού ελληνικού μεσοπολεμικού μοντερνισμού, μελετημένο από τον αρχιτέκτονα Εμμανουήλ Κριεζή το 1929 (με συνεργάτες αρχιτέκτονες τούς, νεότερους τότε, Κυπριανό Μπίρη και Τάκη Μάρθα), το οποίο είχα συμπεριλάβει σε προηγούμενό μου άρθρο στο *Archetype*⁴ - άρθρο που αποτέλεσε και την αφορμή για το εν λόγω σχόλιο.

Εικ. 1. Εσωτερική άποψη του Αμφιθεάτρου Ανατομίας στο στάδιο ολοκλήρωσης της κατασκευής του. [Πηγή: «Le nouveau centre universitaire d'Athènes. Em. Kriesis architecte», *L'Architecture d'Aujourd'hui*, τχ. 6, 1936, σσ. 22-25]

Εικ. 2. Προοπτικό σχέδιο γενικής άποψης του συγκροτήματος των Εργαστηρίων της Ιατρικής Σχολής από τη μελέτη του 1929. [Πηγή: https://www.uoa.gr/fileadmin/user_upload/Uni/Publications/180XroniaIatrikis.pdf]

Πράγματι, στο άρθρο αυτό αναφερόμουν στο συγκεκριμένο κτίριο, γράφοντας: «*Αναμφίβολα, το πιο ενδιαφέρον τμήμα του συγκροτήματος ήταν το αμφιθέατρο ανατομίας, με οκταγωνική κάτοψη και εμφανή τα φέροντα δομικά στοιχεία της κατασκευής, το οποίο κατεδαφίστηκε στα μέσα της δεκαετίας του '70*», βασιζόμενος σε δυο πηγές που είχα, έως τότε, υπόψη μου για το εν λόγω συγκρότημα.⁵

Ο σχολιαστής υποστήριζε, λοιπόν, ότι το αμφιθέατρο μάλλον υφίσταται και, μάλιστα, παρέθετε αεροφωτογραφία τμήματος από το συγκρότημα (μέσω GoogleMaps), όπου σαφώς διακρίνεται κτίριο με χαρακτηριστικό κυκλικό σχήμα -και όχι οκταγωνικό, όπως έγραφα-, με πεπλατυσμένο κωνικό κάλυμμα στην οροφή του, ευρισκόμενο στο ένα άκρο της βορειοανατολικής πτέρυγας της Ιατρικής Σχολής, όπως διαπιστώνει κανείς στη συνολική άποψη του συγκροτήματος **[Εικ. 3]**. Τι συνέβαινε, λοιπόν; Υπάρχει ή δεν υπάρχει αυτό το κτίριο; Είναι αμφιθέατρο; Έχει κυκλική ή οκταγωνική κάτοψη; Γιατί, όταν έγραφα το κείμενο, δεν προσέφυγα στο GoogleMaps (αυτό το εξόχως βοηθητικό, σε παρόμοιες έρευνες, εργαλείο), συγκρίνοντας την υφιστάμενη εικόνα με τα δημοσιευμένα στοιχεία εποχής του αρχικού συγκροτήματος; Γιατί αρκέστηκα σε δυο και μόνο δημοσιεύσεις για ένα μεγάλης κλίμακας και υψηλής σπουδαιότητας έργο; Γιατί δεν επιχείρησα -τότε, που δεν υπήρχε η πανδημία- μια επιτόπια επίσκεψη/έρευνα;

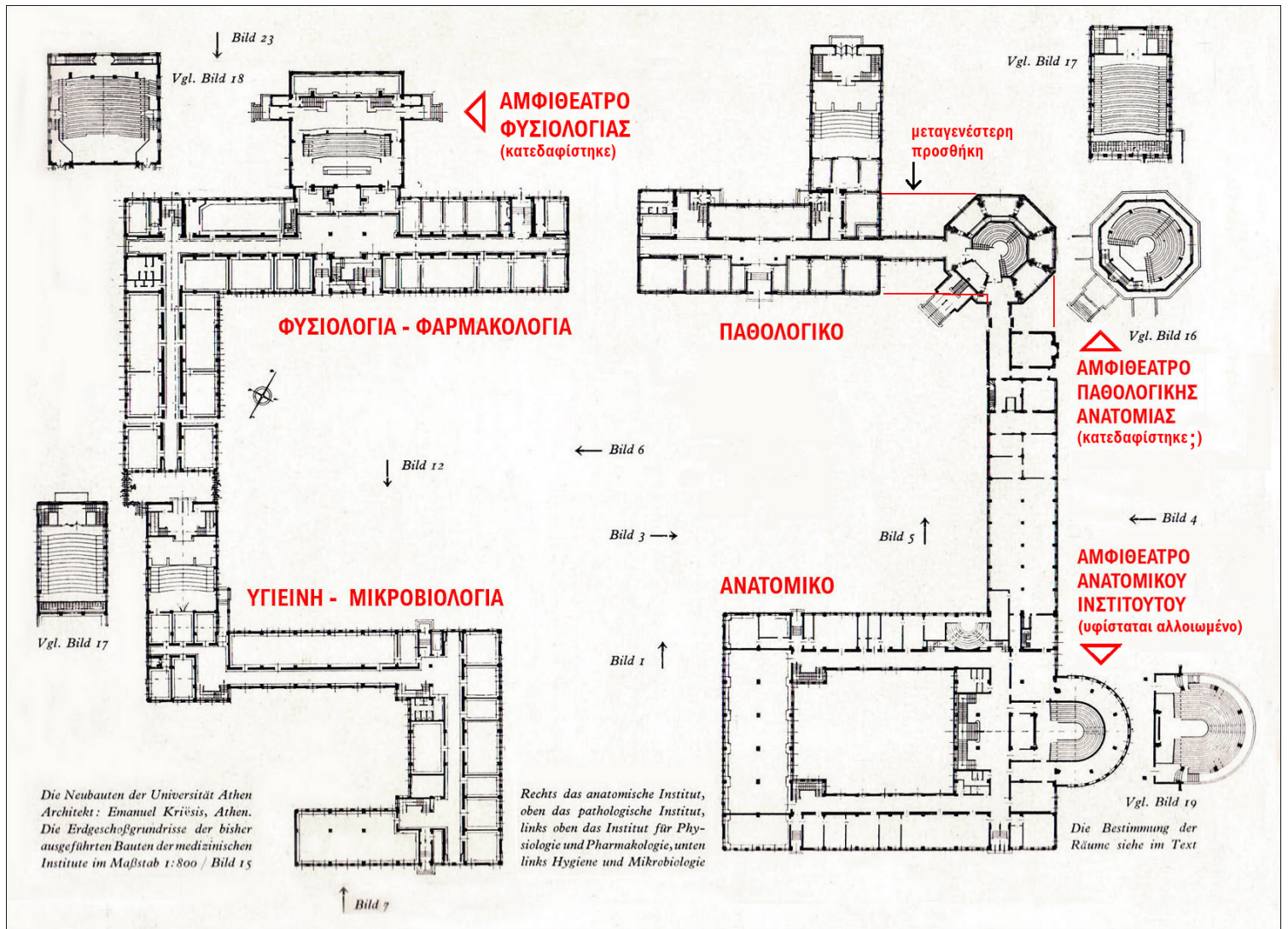

Εικ. 3. Αεροφωτογραφία του συγκροτήματος της Ιατρικής Σχολής και του «Λαϊκού» Νοσοκομείου. Με κόκκινο βέλος σημειώνεται η θέση του **υφιστάμενου κυκλικού αμφιθεάτρου**. [Πηγή: GoogleMaps]

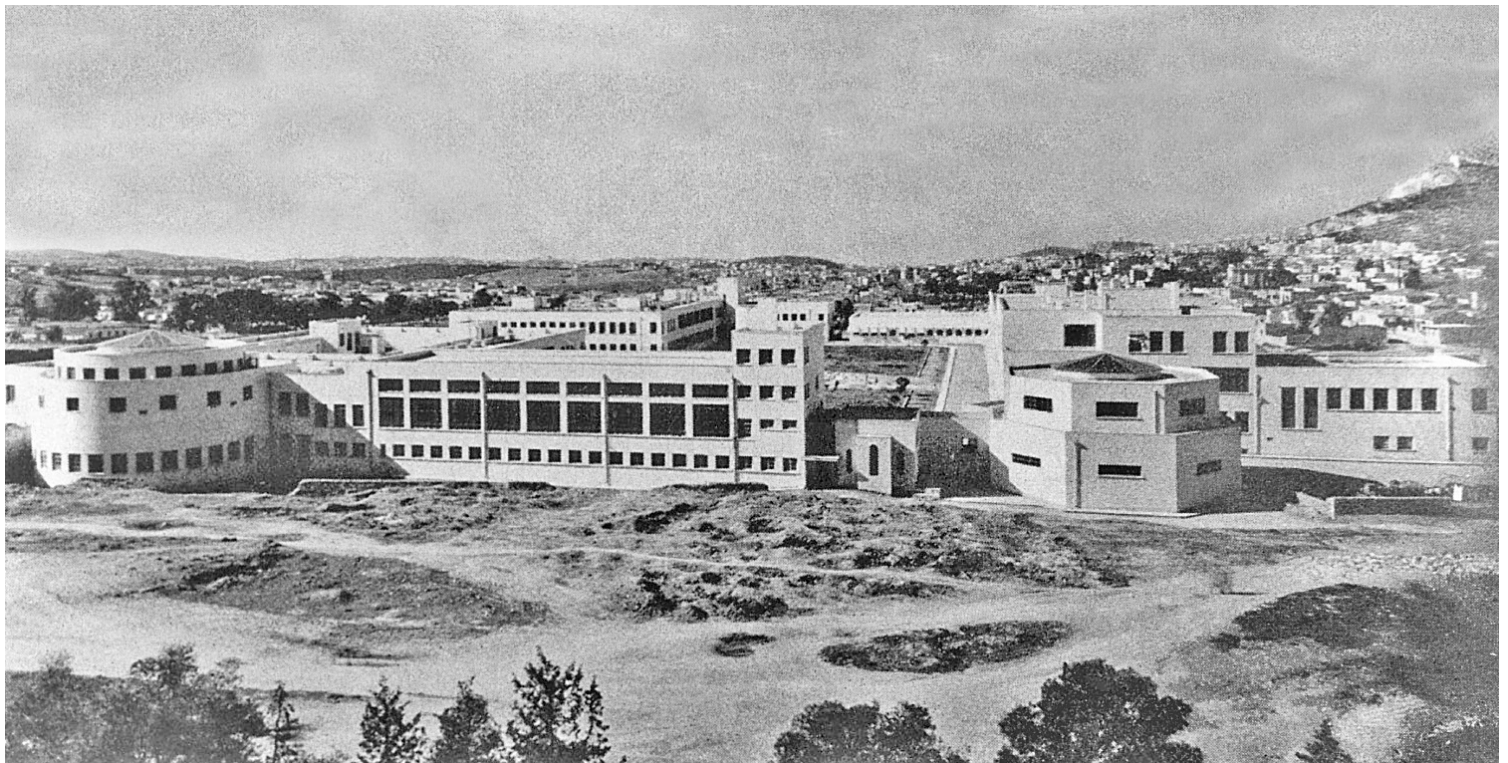
Διερωτώμενος τι πραγματικά συμβαίνει με τούτο το «μυστήριο αμφιθέατρο», επιχείρησα μια δεύτερη, πιο διεισδυτική, εστίαση. Αυτή τη φορά, όμως, «εξοπλισμένος» με πρόσθετη βιβλιογραφία αλλά και «εκ των έσω» υποστήριξη. Συγκεκριμένα, αναφέρομαι αφενός μεν στα άρθρα «Le nouveau centre universitaire d’Athènes. Em. Kriesis architecte», *L’Architecture d’Aujourd’hui*, τχ. 6, 1936, σσ. 22-25 και «Die Neubauten der Universität Athen. Architekt: Professor Emanuel Kriesis, Athen», *Bauwelt*, τχ. 31, 1934, σσ. 417-424,⁶ αφετέρου δε στη βοήθεια ενός παλιού καλού φίλου, σήμερα γιατρού-καθηγητή, που προθυμοποιήθηκε να διενεργήσει μια επιτόπια εξωτερική «αυτοψία» (οι εσωτερικοί χώροι της σχολής είναι κλειστοί λόγω covid), αφού προηγουμένως τον ενημέρωσα για το ζήτημα και του έστειλα σχετικό υλικό.⁷

Ας δούμε, λοιπόν, αναλυτικά τα στοιχεία που προέκυψαν από τη «δεύτερη ανάγνωση» του συγκροτήματος.

Καταρχάς, παρατηρώντας προσεκτικά και συσχετίζοντας την αρχική κάτοψη του συγκροτήματος -δημοσιευμένη με αναλυτικό υπομνηματισμό στο *Bauwelt*- **[Εικ. 4]** και γνωστή φωτογραφία εποχής της βορειοανατολικής πτέρυγας **[Εικ. 5]**, διαπιστώνουμε καθαρά την ύπαρξη **δύο** διαφορετικών Αμφιθεάτρων με τα προηγούμενα ειδικά χαρακτηριστικά στην πτέρυγα αυτή: Αφενός μεν, το ημικυκλικής κάτοψης **Αμφιθέατρο του Ανατομικού Ινστιτούτου** στο ένα άκρο, αφετέρου δε, το οκταγωνικής κάτοψης **Αμφιθέατρο της Παθολογικής Ανατομίας** στο άλλο άκρο, και τα δύο με φυσικό φωτισμό από την οροφή. Κατά πάσα πιθανότητα, πρόκειται για τα πρώτα αμφιθέατρα αυτού του τύπου που κατασκευάστηκαν στην Ελλάδα.

Εικ. 4. Κάτοψη ισογείου του συγκροτήματος (με τοπικές κατόψεις του ορόφου των πέντε συνολικά αμφιθεάτρων) από τη μελέτη Κριεζή (οι κόκκινες ενδείξεις είναι δικές μας). [Πηγή: «Die Neubauten der Universität Athen. Architekt: Professor Emanuel Kriësis, Athen», *Bauwelt*, τχ. 31, 1934, σσ. 417-424]

Εικ. 5. Φωτογραφία εποχής της βορειοανατολικής πτέρυγας της Ιατρικής Σχολής από την, αδιάνοικτη ακόμη, οδό Θηβών, όπου διακρίνονται τα δύο χαρακτηριστικά Αμφιθέατρα Ανατομίας. **Αριστερά:** Το ημικυκλικό Αμφιθέατρο του Ανατομικού Ινστιτούτου. **Δεξιά:** Το οκταγωνικό Αμφιθέατρο της Παθολογικής Ανατομίας. [Πηγή: «Le nouveau centre universitaire d'Athènes. Em. Kriësis

Το ημικυκλικό **Αμφιθέατρο του Ανατομικού Ινστιτούτου** εξακολουθεί να υφίσταται, όπως πιστοποιείται από την αεροφωτογραφία αλλά και από πρόσφατη εξωτερική φωτογράφιση **[Εικ. 6]**. Ωστόσο, πρόσφατη φωτογραφία από το εσωτερικό της αίθουσας **[Εικ. 7]**, συγκρινόμενη με την αντίστοιχη της αρχικής κατάστασης **[Εικ. 1]**, καταδεικνύει σημαντικές παρεμβάσεις. Η κυριότερη είναι η τοποθέτηση ψευδοροφής –για την ένταξη των αναγκαίων ηλεκτρομηχανολογικών εγκαταστάσεων–, η οποία απέκρυψε τον χαρακτηριστικό στατικό φορέα και τον ανώτερο δακτύλιο με τα πυκνά ανοίγματα, ενώ, ταυτόχρονα, καταργήθηκε ο φυσικός φωτισμός από το κωνικό υαλοστάσιο της τελικής στέγασης, ο οποίος διαχεόταν στο εσωτερικό μέσω οριζόντιας γαλακτώδους επιφάνειας.

Εξαντλήθηκαν, άραγε, οι δυνατότητες διατήρησης όλων των παραπάνω πρωταρχικών γνωρισμάτων της πρωτοποριακής για την εποχή της αίθουσας, αντιμετωπίζοντας, εκ παραλλήλου, και το ζήτημα των νέων η/μ εγκαταστάσεων με άλλον πρόσφορο τρόπο; Δεν νομίζω να απασχόλησε κανέναν το ζήτημα...

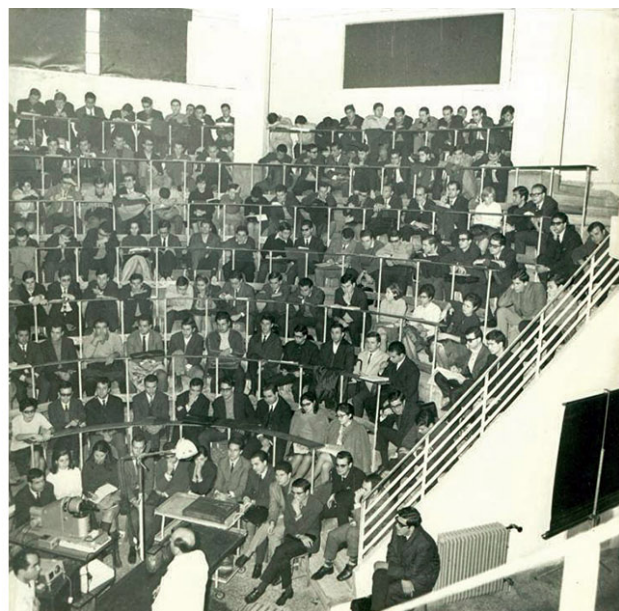
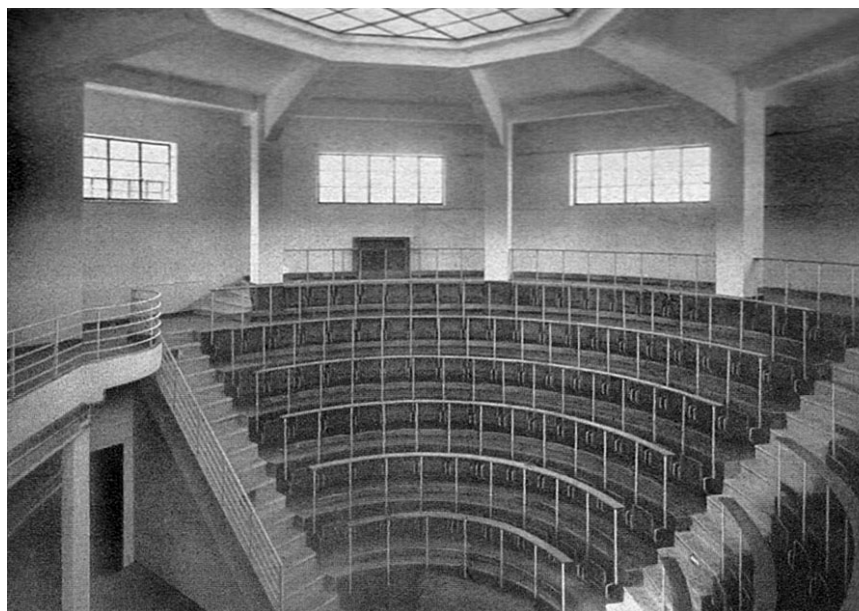

Εικ. 6. Το ημικυκλικό Αμφιθέατρο του Ανατομικού Ινστιτούτου. Πρόσφατη εξωτερική άποψη. [Πηγή: φωτ. Σπύρος Σγούρος, Απρίλιος 2021]

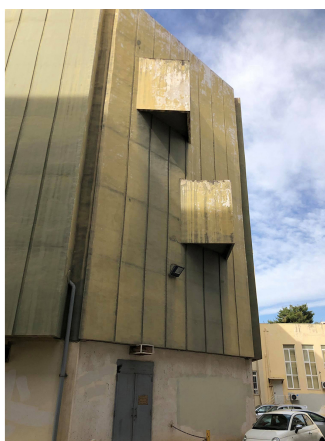

Εικ. 7. Το ημικυκλικό Αμφιθέατρο του Ανατομικού Ινστιτούτου. Πρόσφατη εσωτερική άποψη με νέα διαμόρφωση οροφής. [Πηγή: <https://blogs.sch.gr/2lykalim/2020/03/05/ekpaideytiki-episkepsi-stin-iatriki-scholi-athinon/#prettyPhoto>]

Το **Αμφιθέατρο της Παθολογικής Ανατομίας** ήταν, στην αρχική του κατάσταση, ένα περίοπτο δώροφο κτίσμα οκταγωνικής κάτοψης, χωροθετημένο στη συμβολή των δύο πτερύγων του Παθολογικού Τμήματος [**Εικ. 4, 5**], με εσωτερική οργάνωση και στέγαση [**Εικ. 8**] παρόμοια με αυτή του Αμφιθεάτρου του Ανατομικού Ινστιτούτου. Πολύ αργότερα (δεκαετία '70), στο πλαίσιο εκτεταμένων εργασιών επαύξησης των κτιριακών εγκαταστάσεων, πραγματοποιήθηκε στη θέση αυτή προσθήκη μεγάλης κλίμακας -σε εντελώς ασύμβατο πνεύμα με την προϋπάρχουσα μορφολογία των όψεων-, συμπληρώνοντας στο σύνολό της την «ανοιχτή» γωνία που σχημάτιζαν οι πτέρυγες [**Εικ. 9**]. Από την υφιστάμενη εξωτερική κατάσταση, εύκολα πιθανολογεί κανείς ότι το παλαιό αμφιθέατρο κατεδαφίστηκε, με τη λοξή απότμηση της γωνίας να λειτουργεί σαν λειψή υπόμνηση του προϋπάρχοντος οκταγωνικού κτίσματος -ενώ, προφανώς, διατηρήθηκε για την εξασφάλιση της αναγκαίας απόστασης (και του αντίστοιχου περάσματος) από το παρακείμενο -ήδη υλοποιημένο- κτίριο της Οδοντιατρικής Σχολής.⁸

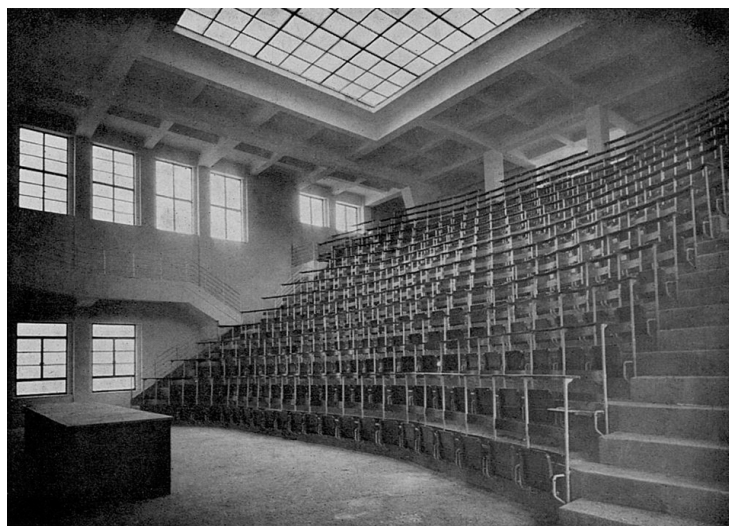
Εικ. 8. Το οκταγωνικό Αμφιθέατρο Παθολογικής Ανατομίας. **Αριστερά:** Εσωτερική άποψη αρχικής κατάστασης, νομίζω αδημοσίευτη στην ελληνική βιβλιογραφία. [Πηγή: «Die Neubauten der Universität Athen. Architekt: Professor Emanuel Kriesis, Athen», *Bauwelt*, τχ. 31, 1934, σσ. 417-424] **Δεξιά:** Εσωτερική άποψη το 1967, με το κτίριο αναλλοίωτο. [Πηγή: <https://www.fractalart.gr/atheatos-eaytos/>]

Εικ. 9. **Αριστερά:** Αεροφωτογραφία όπου σημαίνεται η θέση του αρχικού οκταγωνικού αμφιθέατρου. [Πηγή: GoogleMaps] **Δεξιά:** Σημερινές απόψεις της ίδιας θέσης: Διαμόρφωση της εξωτερικής γωνίας με τη λοξή απότμηση και της αντίστοιχης εσωτερικής των εισόδων. [Πηγή: φωτ. Σπύρος Σγούρος, Απρίλιος 2021]

Δυστυχώς, δεν έχουμε εικόνα από το εσωτερικό του νέου «Κτιρίου 9», όπως ονομάζεται σήμερα το κτίριο της προσθήκης, το οποίο περιέχει τρία αμφιθέατρα, σύμφωνα με πινακίδα των εγκαταστάσεων της Ιατρικής Σχολής. Κατά κάποιες εκτιμήσεις, το παλιό αμφιθέατρο κατεδαφίστηκε πλήρως και αντικαταστάθηκε από νέο, παρόμοιας κατασκευής και εσωτερικής οργάνωσης με το «πρωτότυπο» (και, σίγουρα, χωρίς διαφώτιστη οροφή), ή, ίσως, και να διατηρήθηκε η αρχική βασική δομή, κρυμμένη πίσω από το νέο κέλυφος. Κάτι τέτοιο, όμως, απομένει να διερευνηθεί και να διευκρινιστεί επιτόπου. Σε κάθε περίπτωση, η παρουσία του ιδιόμορφου οκταγωνικού κτίσματος, ως ευρηματική συνθετική άρθρωση της συμβολής των δύο κάθετων μεταξύ τους πτερύγων, έχει οριστικά απολεσθεί.

Με την ευκαιρία, αξίζει να αναφερθούμε στην τύχη ενός ακόμα εντυπωσιακού αμφιθέατρου του συγκροτήματος. Πρόκειται για το **Αμφιθέατρο Φυσιολογίας** στην πτέρυγα Φυσιολογίας-Φαρμακολογίας [**Εικ. 4, 10**]. Ήταν το μεγαλύτερο αμφιθέατρο της Ιατρικής Σχολής, με τετραγωνική κάτοψη χωρίς ενδιάμεσα υποστυλώματα και με εμφανή τη δοκιδωτή πλάκα της οροφής του, «εμπλουτισμένη» -και εδώ- με μεγάλο άνοιγμα φυσικού φωτισμού. Το κτίριο χτυπήθηκε σοβαρά από τον σεισμό της Πάρνηθας τον Σεπτέμβριο του 1999 και, έκτοτε, κρίθηκε ακατάλληλο για χρήση. Αποφασίστηκε η αντικατάστασή του με νέο στην ίδια θέση, η κατασκευή του οποίου ολοκληρώθηκε το 2015 (μελέτη του αρχιτεκτονικού γραφείου «Βοκοτόπουλος Παυλίδης + συνεργάτες»).

Εικ. 10. Αριστερά: Εσωτερική άποψη του παλαιού Αμφιθεάτρου Φυσιολογίας, επίσης δημοσίευτη στην ελληνική βιβλιογραφία. [Πηγή: «Le nouveau centre universitaire d’Athènes. Em. Kriesis architecte», *L’Architecture d’Aujourd’hui*, τχ. 6, 1936, σσ. 22-25]
Δεξιά: Εσωτερική πρόσφατη άποψη του νέου Αμφιθεάτρου Φυσιολογίας «Γ. Κοτζιάς». [Πηγή: <http://www.ofitec.gr/site/?cat=11>]

Όπως διαφαίνεται από τα παραπάνω, ο Εμμανουήλ Κριεζής (1880-1967) -πολιτικός μηχανικός ΕΜΠ (1902), αρχιτέκτονας Technische Hochschule, Μόναχο (1908) και επί σειρά ετών τακτικός καθηγητής στην έδρα Οικοδομικής του ΕΜΠ- μελέτησε και εφάρμοσε στο έργο των Εργαστηρίων της Ιατρικής Σχολής καινοτόμες, τολμηρές κατασκευές οπλισμένου σκυροδέματος, οι οποίες θα έπρεπε να διατηρηθούν αναλλοίωτες και επισκέψιμες, ως έργα αναφοράς στην εξέλιξη των δομικών κατασκευών στη χώρα μας.

Ολοκληρώνοντας, παραθέτω μερικές ακόμα φωτογραφίες εποχής από το υποδειγματικό αυτό μοντέρνο συγκρότημα **[Εικ. 11]**, ανεπανόρθωτα αλλοιωμένο σήμερα σε όλη του την έκταση από τις κατά καιρούς άστοχες προσθήκες και παρεμβάσεις.

Εικ. 11. Απόψεις του συγκροτήματος κατά τη φάση αποπεράτωσης της κατασκευής, 1932. Στην πρώτη φωτογραφία η είσοδος του οκταγωνικού αμφιθεάτρου. [Πηγή: «Die Neubauten der Universität Athen. Architekt: Professor Emanuel Kriesis, Athen», *Bauwelt*, τχ. 31, 1934, σσ. 417-424]

2. ΜΙΑ ΑΠΕΙΛΗ

Το Κτίριο Υπηρεσιών Οργανισμού Λιμένα Πατρών (Ο.Λ.ΠΑ.) -γνωστό και ως Τελωνείο ή Λιμεναρχείο-,

βρίσκεται επί της παραλιακής Λεωφόρου Όθωνος και Αμαλίας, λίγο βορειότερα από το λιμάνι της πόλης [Εικ. 12]. Σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Αλέξη Συριόπουλο, ως Α΄ Βραβείο Πανελληνίου Αρχιτεκτονικού Διαγωνισμού, και εγκαινιάστηκε το 1971. Κάποτε, εξέφραζε τη δυναμική ανάπτυξη της περιφέρειας και το νεωτερικό πνεύμα. Σήμερα, στέκει χτυπημένο από τους σεισμούς (1993, 2008), εγκαταλελειμμένο και απαξιωμένο, αντιμετωπίζοντας σοβαρό ενδεχόμενο να κατεδαφιστεί.

Εικ. 12. Κτίριο Υπηρεσιών Οργανισμού Λιμένα Πατρών. Γενική άποψη. [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, 1990]

Η πρώτη επαφή μου με το κτίριο αυτό έγινε το 1990, τυχαία, σε κάποια ενδιάμεση στάση ταξιδιού, όταν η Εθνική Οδός περνούσε μέσα από την πόλη της Πάτρας. Δεν το γνώριζα έως τότε, κανείς δεν μας είχε μιλήσει γι' αυτό στη σχολή ή στις «αρχιτεκτονικές παρέες», ούτε και γνώριζα –έστω κατ' όνομα– τον αρχιτέκτονα του.⁹ Πραγματικά, δεν πίστευα ότι υπήρχε ένα τέτοιο κτίριο στον τόπο μας και μου φαινόταν αδιανόητο να μην υπάρχει η ελάχιστη αναφορά, μια φωτογραφία, μια υποσημείωση, στην ελληνική –τουλάχιστον– βιβλιογραφία. Ο Le Corbusier, όμως, μας ήταν γνωστός, και εδώ συναντούσες την ομολογημένη, γόνιμη επίδρασή του, την ανόθευτη και μετρημένη «μεταφορά» του.

Θυμάμαι, φωτογράφιζα με τρεμάμενα χέρια από τη χαρά και τη συγκίνηση, καθώς ανακάλυπτα την υλοποιημένη έκφραση μιας αρχιτεκτονικής που θαύμαζα, αλλά δεν είχα βρεθεί, έως τότε, τόσο κοντά της [Εικ. 13, 14, 15]. Εντάξει, είχα επισκεφθεί αρκετά κτίρια των δεκαετιών '60 και '70, αλλά εδώ τα πράγματα έδειχναν πιο σοβαρά, πιο ρωμαλέα, πιο ανεπιτήδευτα.

Εικ. 13. «Το επιδέξιο, σωστό και θαυμαστό παιχνίδι των όγκων που συμπλέκονται κάτω από το φως», όπως είχε πει ο «πνευματικός πατέρας» του έργου. [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, 1990]

Εικ. 14. Η πλάγια νοτιοδυτική όψη. [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, 1990]

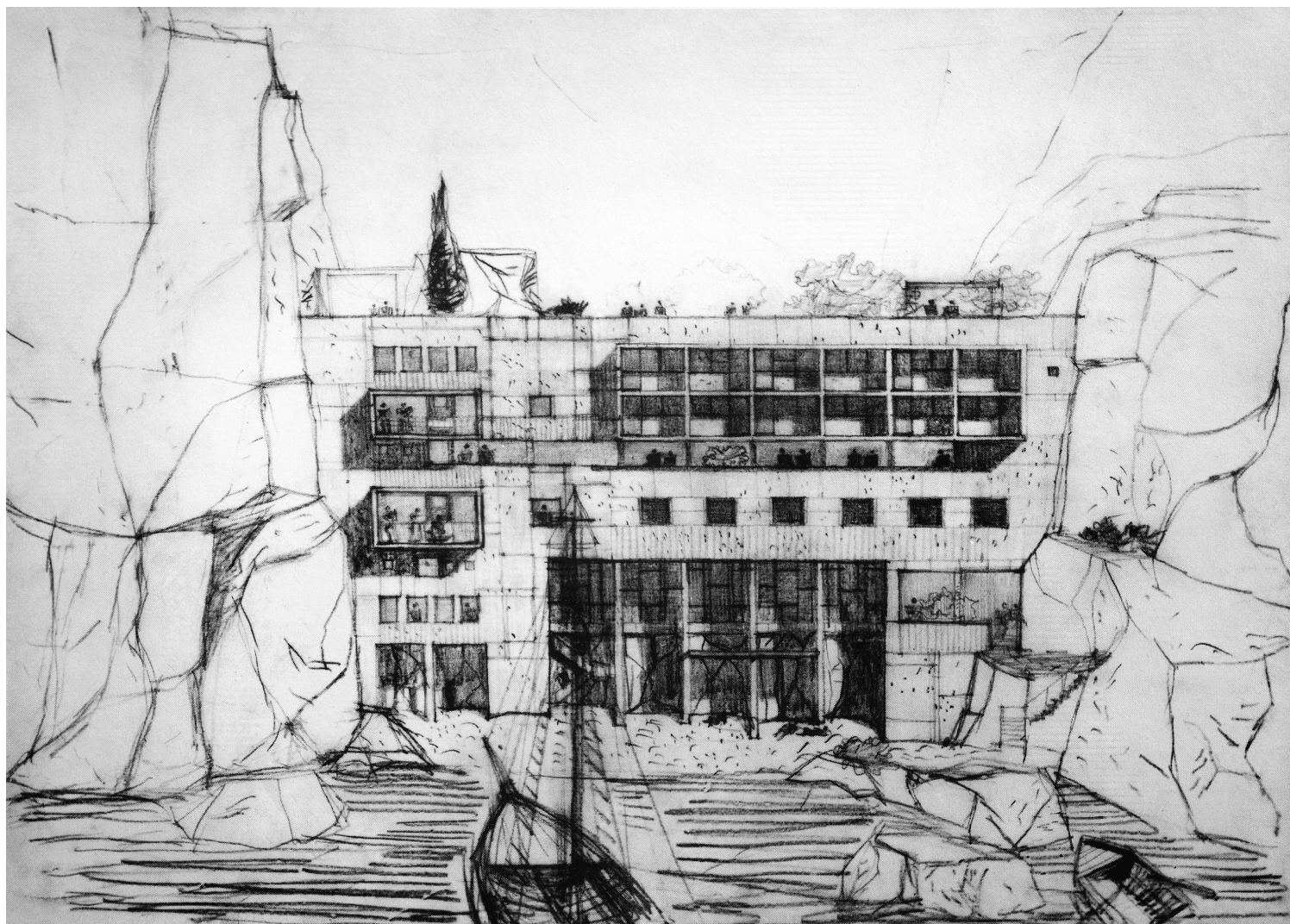
Δεν θα μακρηγορήσω άλλο για την αξία του κτιρίου και για το ιστορικό τής υπόθεσης. Το τελευταίο διάστημα, έχουν γραφεί αρκετά για όλες τις πτυχές του ζητήματος, έχουν πραγματοποιηθεί διαδικτυακές εκδηλώσεις με σημαντικούς ομιλητές, έχουν καταγραφεί και ακουστεί απόψεις για την αρχιτεκτονική και συμβολική αξία του κτιρίου και υπέρ της επαναχρησιμοποίησής του με εναλλακτικά σενάρια λειτουργικής αξιοποίησης.¹⁰ Και, από την άλλη μεριά, είναι όσοι υποστηρίζουν -με αντιφατική επιχειρηματολογία- τη συνολική ή μερική κατεδάφιση (μας θυμίζει κάτι;...), για στατικούς, περιβαλλοντικούς, αισθητικούς και οικονομικούς λόγους.¹¹ Και, πάντως, υπέρ της εξαφάνισης του κτιρίου από προσώπου γης συνηγορεί η μεγάλη πλειοψηφία της κοινής γνώμης, οι απλοί πολίτες...

Σε αυτό το τελευταίο θα σταθώ. Την «κοινή γνώμη». Σύσσωμη η κοινωνία των Πατρών, επιθυμεί την κατεδάφιση του «στοιχειωμένου», ρημαγμένου, απωθητικού κτιρίου. Επιθυμεί να ανοίξει ο ορίζοντας, η θέα προς τη θάλασσα, να αρθεί το «περιβαλλοντικό αποτύπωμα» που δημιουργεί ο μπετονένιος όγκος, να αποσυνδεθεί η μνήμη από τη χρήση του ως καταφύγιο των καταφρονεμένων, ν' αδειάσει ο τόπος. Άραγε, η κοινή γνώμη είναι ο υπέρτατος, αλάνθαστος κριτής για καθετί; Θεωρείται πάντα σωστή, δικαιολογημένη, σεβαστή; Έχει το χάρισμα της ορθής εκτίμησης και τον ρόλο του αδέκαστου ρυθμιστή της τύχης κάθε υλικής δημιουργίας, επί παντός του επιστητού; Μήπως, ορισμένες φορές, θα πρέπει να εισακούεται και η γνώμη αυτών που γνωρίζουν κάτι παραπάνω, των «ειδικών», όταν δεν βλέπουν κοντόφθαλαμα και αγωνίζονται -χωρίς κανένα συμφέρον, χωρίς την παραμικρή ιδιοτέλεια- για τη σωτηρία και το ξαναζωντάνεμα ενός καλού, πολύ καλού, έργου αρχιτεκτονικής; Που νοιάζονται, μερικές φορές, πολύ περισσότερο από τους απλούς πολίτες, δίχως, όμως, ν' ακούγεται και η δική τους φωνή, μέσα στην ορμητική παραζάλη του πλήθους να αλώσει οτιδήποτε υπερβαίνει τα δικά του μέτρα, τις δικές του προτιμήσεις, τον δικό του μικρόκοσμο, τα δικά του κεκτημένα, τη δική του θέα...

Εικ. 15. Ο διαμπερής, διπλού ύψους, ημιυπαίθριος χώρος εισόδου, με ελεύθερη ραμπόσκαλα και κλιμακοστάσιο. Ένα πραγματικό μάθημα αρχιτεκτονικής. [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, 1990]

Ένα τέτοιας σημασίας και μεγέθους αρχιτεκτονικό έργο, θα μπορούσε η πόλη της Πάτρας να το αξιοποιήσει πολλαπλά, και από πρόβλημα να το μετατρέψει σε υπεραξία. Σε μια ενεργή «μηχανή πολιτισμού» (εκδηλώσεις, εκθέσεις, συναυλίες, εστίαση, χώροι για νέους, εργαστήρια κ.ά.). Και, συνάμα, να προβάλλει την αρχιτεκτονική του αξία, ώστε να γίνει επισκέψιμο από ένα πιο ειδικό κοινό (αρχιτέκτονες, φοιτητές αρχιτεκτονικής, ανθρώπους της τέχνης), από την Ελλάδα αλλά και από το εξωτερικό. Εξάλλου, πώς είναι δυνατόν η παιδεία και ο πολιτισμός να τοποθετούνται -διαχρονικά και συνολικά- «πολύ ψηλά στην ατζέντα» και, σε μια στιγμή, να σβήνεται απερίσκεπτα από τον χάρτη μια χειροπιαστή, πολύτιμη εκδήλωσή τους;

Εικ. 16. Αλέξης Συριόπουλος, Ξενώνας φοιτητών Θεολογικής Σχολής απέναντι από το Άγιον Όρος, σπουδαστικό θέμα στο μάθημα της Αρχιτεκτονικής Σύνθεσης (Καθηγητής Ιωάννης Δεσποτόπουλος), 1965. Ένα εξαιρετικό, πρώιμο σκίτσο που προϋδέαζε για τη μελλοντική πορεία του αρχιτέκτονα. [Πηγή: Συλλογικό έργο, *Αρχιτεκτονική. Ιδέες που συναντιούνται-Ιδέες που χάνονται*, Παπασωτηρίου, Αθήνα 2006, σ. 371]

Τρεις επισημάνσεις και ένας συνειρμός με αφορμή το κτίριο του Ο.Λ.ΠΑ.

■ Δεν είναι η πρώτη φορά που η Πάτρα κινδυνεύει να απολέσει οριστικά ένα κτίριο υψηλής αρχιτεκτονικής αξίας. Θυμίζουμε την περίπτωση του υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας στην Πλατεία Τριών Συμμάχων, έργο της Αναστασίας Τζάκου, 1965-66 -το καλύτερό της, σύμφωνα με την ίδια-,¹² που υφίσταται αγνώριστο από την κατοπινή «εκουγχρονιστική», άχρωμη μετασκευή του **[Εικ. 17]**.

Εικ. 17. Αναστασία Τζάκου, Υποκατάστημα Εθνικής Τράπεζας στην Πάτρα, 1965-66. **Αριστερά:** Γενική άποψη του κτιρίου στην

αρχική του μορφή. [Πηγή: Αρχιτεκτονικά Θέματα, τχ. 1, 1967] **Δεξιά:** Από την ίδια οπτική γωνία, σήμερα. [Πηγή: GoogleMaps]

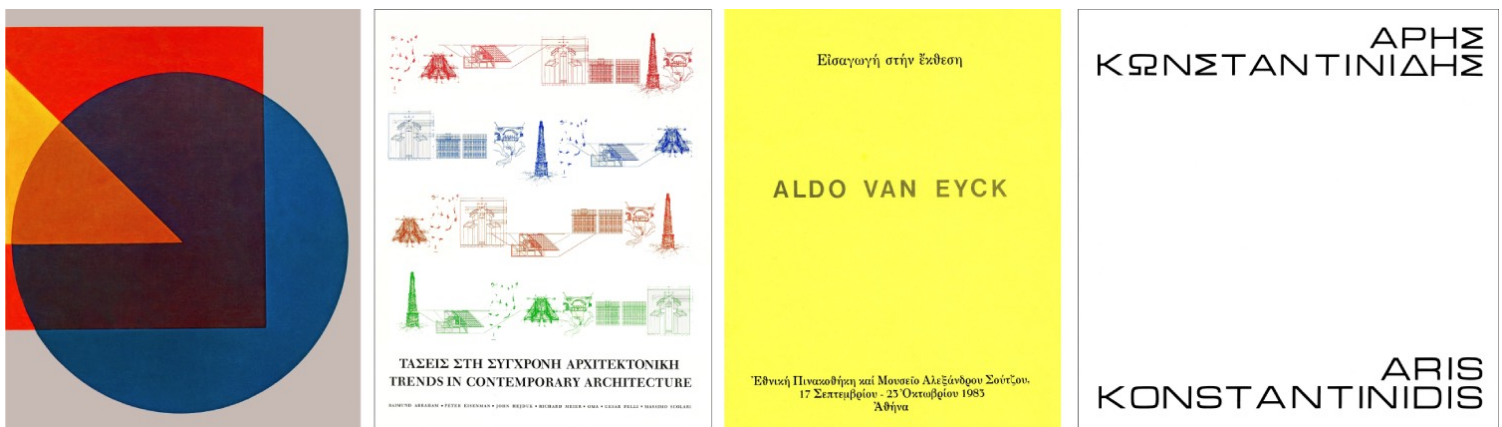
■ Ένα ακόμα σημαντικό κτίριο υψηλού συμβολισμού, καθώς εκπροσωπεί παραδειγματικά την αρχιτεκτονική του μοντερνισμού του '30, είναι το Σχολικό Συγκρότημα Βουδ στα Ψηλά Αλώνια (σήμερα μετονομασμένο σε «Σχολικό Συγκρότημα Νίκου Τεμπονέρα»), έργο του Κυριάκου Παναγιωτάκου. Υφίσταται, αλλά χωρίς το υπόστεγο γυμναστικής.

■ Αξίζει, εδώ, να αναφερθεί μια διπλωματική εργασία στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Δ.Π.Θ., που αξιοποιεί ευρηματικά το κτίριο του Ο.Λ.ΠΑ. και το άμεσο περιβάλλον του: Λ. Πρωτοπαπάς, Μ. Σπύρου, Κ. Τσιμπούρης, «Μεταποιητήριο, Ανταλλακτήριο και Υπαίθρια Αγορά ως Ενέργεια Επανάκτησης του Παραλιακού Μετώπου της Πάτρας», Φεβρουάριος 2015, Επιβλέποντες: Π. Κόκκορης, Γ. Πατρίκιος, Θ. Ξάνθη, Εξωτερικός σύμβουλος: Κ. Κεβεντσίδης.¹³

■ Τέλος, η ονομασία τού εν λόγω έργου παραπέμπει ευθέως σε ένα αντίστοιχο σπουδαίο έργο της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής, με -επίσης- αβέβαιο μέλλον: το κτίριο του Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς (αρχικά Σταθμός Επιβατών Προβλήτας Αγίου Νικολάου και μεταγενέστερα Εκθεσιακό Κέντρο Ο.Λ.Π.). Σχεδιασμένο από τους αρχιτέκτονες Γιάννη Λιάπη και Ηλία Σκρουμπέλο (1964), αποτελεί ένα από τα πιο τολμηρά δείγματα αρχιτεκτονικής γραφής που διαθέτουμε: ένα «ακίνητο υπερωκεάνιο» 185 μέτρων, με την ανηρτημένη καμπυλόμορφη στέγασή του να σηματοδοτεί την ευρύτερη περιοχή αλλά και αυτό το ίδιο. Ολοκληρωμένο το 1969, κλειστό από το 2004 και χαρακτηρισμένο ως διατηρητέο από το 2013,¹⁴ πρόκειται(;) να μετατραπεί (πώς, άραγε;) σε πεντάστερο ξενοδοχείο...

3. ΜΙΑ ΑΝΕΠΑΝΟΡΘΩΤΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

Χωρίς αμφιβολία, οι πρώτες μεγάλες αρχιτεκτονικές εκθέσεις οργανώθηκαν στο κτίριο της Εθνικής Πινακοθήκης-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, στα δύο επίπεδα του χαμηλού κτιρίου των Περιοδικών Εκθέσεων. Εκεί, οι αρχιτέκτονες της γενιάς μου, ήδη από τα χρόνια των σπουδών, είχαμε την ευκαιρία να επισκεφθούμε πολλές και ποικίλες, ως προς τη θεματολογία τους, εκθέσεις αρχιτεκτονικής **[Εικ. 18]**, ορισμένες από τις οποίες θυμάμαι, ακόμη, πόσο μεγάλη εντύπωση μας έκαναν. Πρωτότυπα σχέδια και σκίτσα, μικρές και μεγάλες μακέτες, κατασκευές σε φυσικό μέγεθος, φωτογραφίες έργων και κείμενα (συχνά, και οι ίδιοι οι δημιουργοί), παρουσιάζονταν στις δυο μεγάλες αίθουσες, με πρωτότυπους τρόπους έκθεσης, ενώ, πάντα, ένας φρεσκοτυπωμένος κατάλογος θα μας συνόδευε στην έξοδό μας. Οι εκθέσεις αυτές (αλλά και άλλες, με εικαστικό περιεχόμενο) άνοιγαν τους ορίζοντές μας, καθώς μας συνέδεαν με αρχιτέκτονες και αρχιτεκτονικές του εξωτερικού και του εσωτερικού, του παρελθόντος και του παρόντος. Ακουμπισμένοι στο στηθαίο τού χαμηλοτάβανου ημιωρόφου, κοιτάζοντας προς τα κάτω τη μεγάλη αίθουσα με το ωραιότατο, σκουρόχρωμο ξύλινο δάπεδο, κουβεντιάζαμε γι' αυτά που είχαμε δει, για πρώτη φορά, μπροστά μας.

Εικ. 18. Εξώφυλλα καταλόγων αρχιτεκτονικών εκθέσεων στην Εθνική Πινακοθήκη. Από αριστερά: «Bauhaus» (1982), «Τάσεις στη Σύγχρονη Αρχιτεκτονική: Raimund Abraham, Peter Eisenman, John Hedjuk, Richard Meier, OMA, Cesar Pelli, Massimo Scolari» (1982), «Aldo van Eyck» (1983), «Άρης Κωνσταντινίδης» (1989).

Εικ. 19. Το άνω επίπεδο των περιοδικών εκθέσεων/υποδοχής, με δάπεδο και τοίχους με επένδυση μαρμάρου. **Αριστερά:** Από την έκθεση γλυπτικής του Θόδωρου (Παπαδημητρίου), 1984. Στο βάθος, ο καλλιτέχνης φωτογραφίζει με τη διοπτική ρεφλέξ μηχανή του. **Δεξιά:** Από τη μεγάλη έκθεση του Άρη Κωνσταντινίδη, Φεβρουάριος 1989. [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, 1984, 1989]

Πώς, λοιπόν, να ξεχάσεις ένα τέτοιο «περιβάλλον», έναν χώρο μύησης, έναν τόπο συνάντησης με θαυμαστές, πρωτόφαντες εικόνες; **[Εικ. 19]**. Και όμως. Δεν ήταν μονάχα το «περιεχόμενο» που έθελγε κάθε φορά, που κέρδιζε τις εντυπώσεις. Συνέβαινε και «κάτι άλλο», με το κτίριο αυτό καθεαυτό –αρχικά αυτό το «κάτι» το εισπράτταμε μάλλον ασυνείδητα, αργότερα το κατανοήσαμε. Η ξεκάθαρη δομική του οργάνωση με τους δυο διακριτούς όγκους (περιοδικές και μόνιμες εκθέσεις), συνδεδεμένους μεταξύ τους με το πέρασμα-γέφυρα, ο τρόπος σταδιακής προσπέλασης προς τη φιλόξενη στοά της εισόδου, οι απλές –και, ταυτόχρονα, δυνατές– γραμμές του, οι επιμήκεις «διπλές» όψεις του με τις πλούσιες βαθιές σκιές, η λιτή παλέτα των υλικών και των χρωμάτων και, γενικότερα, η απουσία οποιασδήποτε εκζήτησης ή φορμαλιστικής υπερβολής, ήταν στοιχεία μιας πραγματικά δημόσιας αρχιτεκτονικής, κατανοητής από όλους, ανοιχτής σε όλους, χωρίς ίχνος αυταρέσκειας ή εντυπωσιασμού **[Εικ. 20, 21]**. Επρόκειτο για ένα έργο προικισμένο με σαφή μοντερνιστικό χαρακτήρα, καθώς ακολουθούσε τα χνάρια και τα διδάγματα του Corbusier και του Mies, διεκδικώντας με τόλμη την παρουσία του μέσα στην πόλη, ενώ, παράλληλα, προσέφερε απλόχερα και με ζυγισμένη ουδετερότητα τους ευρείς εσωτερικούς του χώρους στον ευγενή λειτουργικό προορισμό τους.

Εικ. 20. Η διώροφη στοά εισόδου της Εθνικής Πινακοθήκης στο κτίριο των Περιοδικών Εκθέσεων, με το χαρακτηριστικό εν προβάλλω πλατύσκαλο. Στα δεξιά, η γλυπτική σύνθεση «Ζευγάρι» του Μέμου Μακρή, έργο του 1971.⁴⁵ [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, δεκ. '80]

Εικ. 21. Η όψη της πτέρυγας των Μονίμων Εκθέσεων/Γραφείων επί της οδού Μιχαλακοπούλου, χωρίς τον Γ΄ όροφο που προέβλεπε η αρχική μελέτη. [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, δεκ. '80]

Έτσι, περνώντας τα χρόνια, το κτίριο της Εθνικής Πινακοθήκης -πρωτοσχεδιασμένο το 1956 από τους αρχιτέκτονες Δημήτρη Φατούρο, Παύλο Μυλωνά και Νίκο Μουτσόπουλο και ολοκληρωμένο είκοσι χρόνια αργότερα-, με την καθαρότητα της μοντερνιστικής του γραφής και το πλούσιο περιεχόμενό του, αποτελούσε ένα από τα πιο αγαπητά και επισκέψιμα δημόσια κτίρια πολιτισμού της πρωτεύουσας **[Εικ. 22]**.

Εικ. 22. Το συγκρότημα της Εθνικής Πινακοθήκης όπως ολοκληρώθηκε το 1976. [Πηγή: Διαδίκτυο]

Όταν, λοιπόν, το 2002, ανακοινώθηκε επίσημα η απόφαση της επικείμενης επέκτασης του συγκροτήματος, μια διάχυτη αγωνία κατέλαβε αρκετούς συναδέλφους (και όχι μόνο) για την έκβαση και το τελικό αποτέλεσμα αυτού του «εγχειρήματος». Το όλο ζήτημα ήταν ιδιαίτερος κρίσιμος, καθώς αφορούσε μια σύγχρονη παρέμβαση σε ένα, επίσης, σύγχρονο έργο. Και, μάλιστα, σε ένα διεθνώς αναγνωρισμένο έργο της εντόπιας μοντέρνας αρχιτεκτονικής του '60, μελετημένο από άξιους αρχιτέκτονες-δασκάλους, ζώντες και ενεργούς κατά τον χρόνο της εξαγγελίας της επέκτασης.

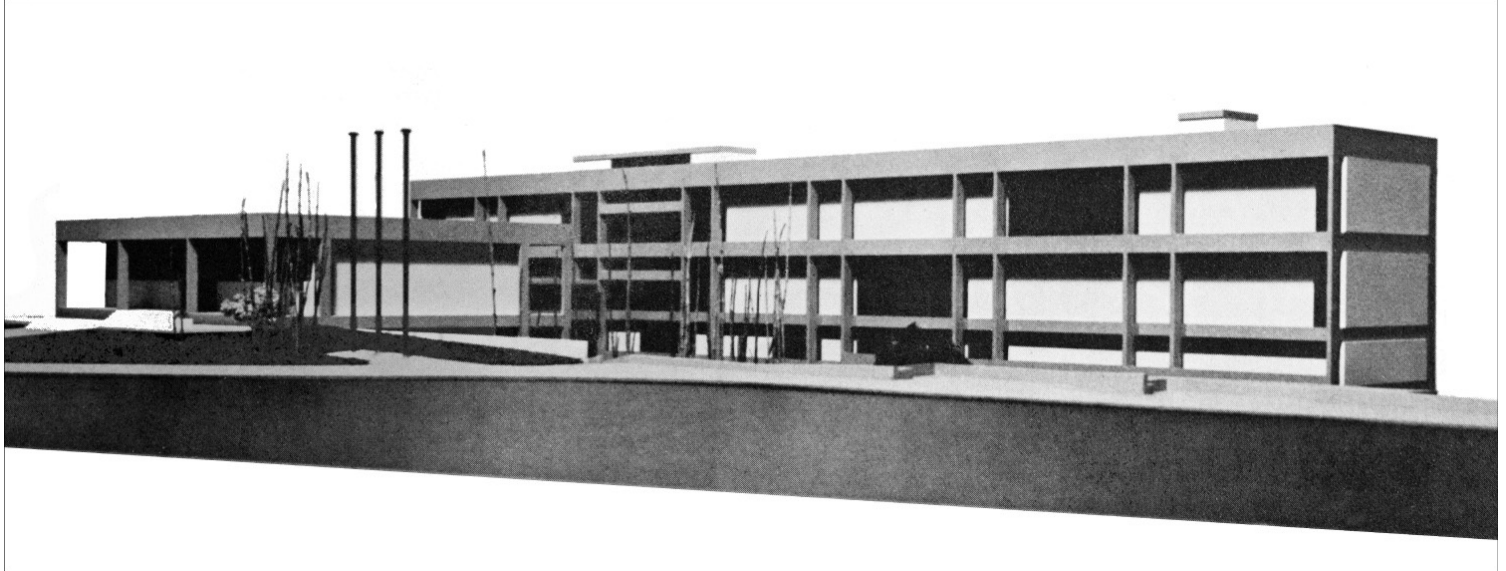
Δεν θα αναπτύξω, εδώ, όλο το χρονικό και τις λεπτομέρειες μιας διαδικασίας που ολοκληρώθηκε μόλις πριν λίγες εβδομάδες, με τα «σε κλειστό κύκλο» εγκαίνια της «νέας» Εθνικής Πινακοθήκης (24-3-2021), στο πλαίσιο των εορταστικών εκδηλώσεων της επετείου των 200 χρόνων από την Επανάσταση του 1821. Μπορεί κανείς, προς τούτο, να ανατρέξει σε σχετικά δημοσιεύματα,¹⁶ όπου σχολιάζονται γεγονότα και καταστάσεις 19 ετών, όσο δηλαδή διήρκεσαν τα «Έργα και Ημέραι» της επέκτασης -έργα συνολικού κόστους περί τα 60 εκατομμύρια ευρώ.¹⁷

Αξίζει, πάντως, να καταγραφούν συνοπτικά ορισμένοι βασικοί σταθμοί στην περιπετειώδη 65χρονη πορεία του έργου,¹⁸ από τη σύλληψή του έως και τα πρόσφατα «δεύτερα εγκαίνια», που καταδεικνύουν τα «πάθη» ενός δημόσιου κτιρίου σε διάφορα επίπεδα και εκδοχές:

■ Το κτίριο της Εθνικής Πινακοθήκης είναι αποτέλεσμα Πανελληνίου Αρχιτεκτονικού Διαγωνισμού (1956-57), στον οποίο υποβλήθηκαν 40 προτάσεις και το Α΄ Βραβείο έλαβε η μελετητική ομάδα των Νίκου

Μουτσόπουλου, Παύλου Μυλωνά και Δημήτρη Φατούρου (από την οποία αποχώρησε αργότερα ο Ν. Μουτσόπουλος). Η προβλεπόμενη θέση ήταν το οικοπέδο στη γωνία Λεωφ. Βασ. Σοφίας και Ριζάρη, όπου βρίσκεται σήμερα το Πολεμικό Μουσείο.

■ Τα έργα υποδομής ξεκίνησαν σύντομα αλλά, επίσης, σύντομα διεκόπησαν, διότι αποφασίστηκε να δοθεί για την ανέγερση της Πινακοθήκης άλλο οικόπεδο -το σημερινό- (το αρχικό παραχωρήθηκε στο «Πνευματικό Κέντρο») με αποτέλεσμα την προσαρμογή της αρχικής μελέτης στη νέα χωροθέτηση, από τους Μυλωνά και Φατούρο με συνεργάτη τον Δημήτρη Αντωνοκάκη.

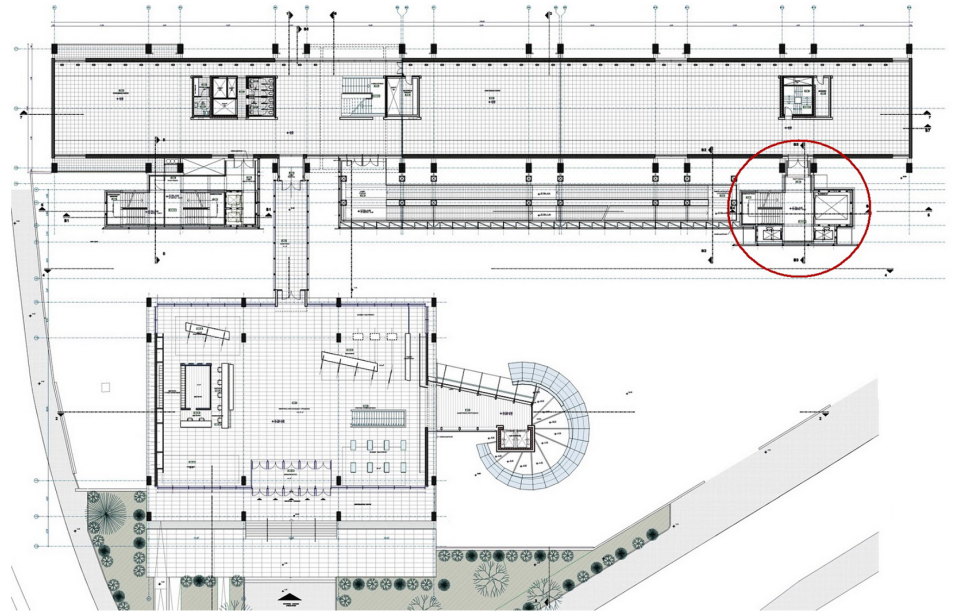
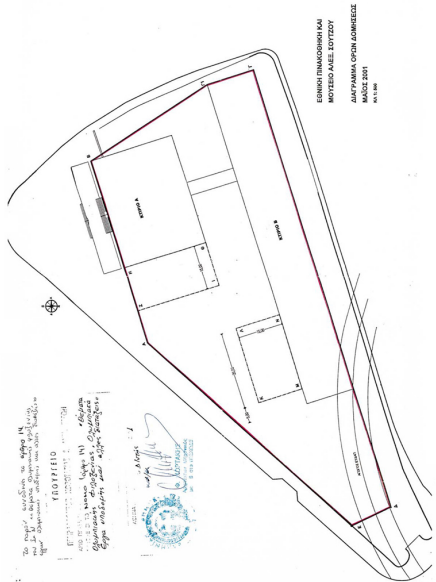
Εικ. 23. Πρόπλασμα του κτιρίου (άποψη από Βασ. Κωνσταντίνου), με πρόταση διάταξης ανοιγμάτων διαφορετική από αυτή που, τελικά, υλοποιήθηκε το 1976. [Πηγή: Μαρίνος Γ. Καλλιγιάς, *Η Εθνική Πινακοθήκη. Προσπάθειες και αποτελέσματα*, Αθήνα 1976]

■ Η τελετή θεμελίωσης έγινε στις 26-11-1964 από τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου, σε εορταστικό κλίμα και με μεγάλη δημοσιότητα στα μέσα μαζικής ενημέρωσης της εποχής.

■ Το έργο κατασκευάστηκε σε δύο φάσεις: το Κτίριο Α (Υποδοχή/Περιοδικές Εκθέσεις) ολοκληρώθηκε το 1968 και άρχισε να λειτουργεί τον επόμενο χρόνο, και το Κτίριο Β (Μόνιμες Εκθέσεις/Γραφεία/Εργαστήρια/Βιβλιοθήκη) άρχισε να οικοδομείται το 1971 και ολοκληρώθηκε το 1976, οπότε και έγιναν τα εγκαίνια του συγκροτήματος.

■ Το 1998, με υπουργική απόφαση, η Πινακοθήκη χαρακτηρίστηκε ως «κτίριο χρήζον ειδικής κρατικής προστασίας [...] χωρίς όμως να ολοκληρωθεί μέχρι σήμερα», αφήνοντας ανοιχτό το «παράθυρο» για μελλοντικές προσθήκες.¹⁹

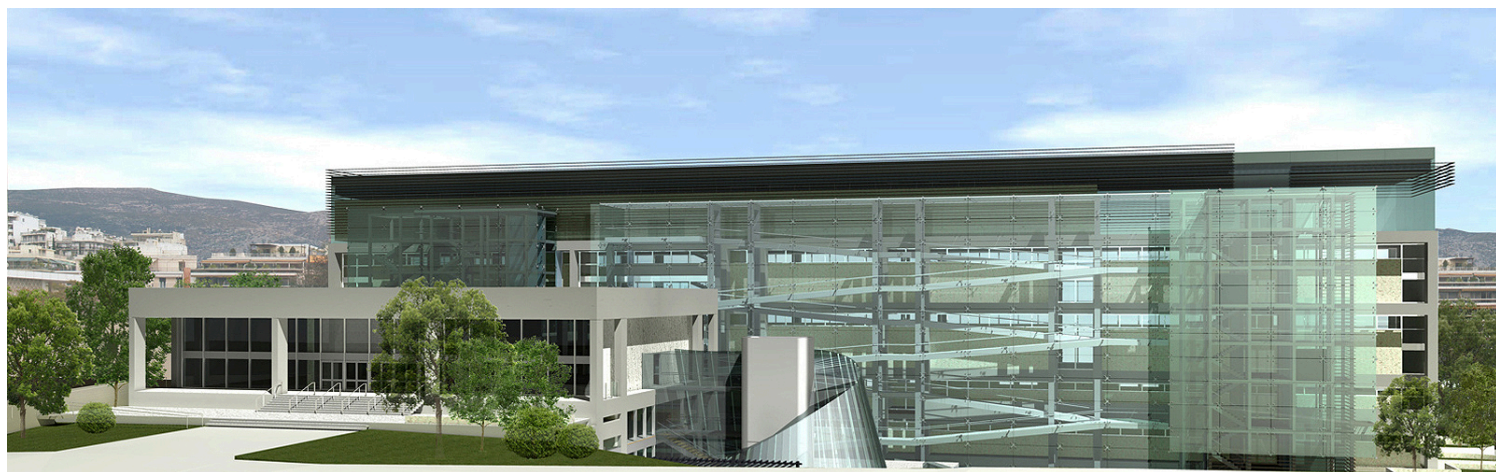
■ Το 2001, με νόμο, ορίστηκαν ειδικοί όροι και περιορισμοί δόμησης για την κατασκευή των επεκτάσεων του κτιριακού συγκροτήματος.²⁰ Ωστόσο, στην οριστική μελέτη (και, τελικά, στην υλοποίηση) οι επεκτάσεις έχουν σαφώς ξεπεράσει τα προβλεπόμενα τμήματα -εκτός και αν μας διαφεύγει μεταγενέστερη νομολογία [Εικ. 24].

Εικ. 24. Αριστερά: Οι θέσεις επέκτασης όπως προσδιορίζονται στον Ν. 2947/2001 [Πηγή: Εθνικό Τυπογραφείο]. **Δεξιά:** Κάτοψη ισογείου της οριστικής μελέτης. [Πηγή: <https://triantafylloug.blogspot.com/search?=γραμματοπουλος>]

■ Το 2002, το Υπουργείο Πολιτισμού ανέθεσε στην αρχική ομάδα μελέτης (γραφείο Π. & Κ. Μυλωνά και Δ. Φατούρου) την εκπόνηση προμελέτης για την επέκταση του κτιρίου. Η μελέτη κρίθηκε προβληματική από τους αρμόδιους φορείς και, έκτοτε, οι αρχιτέκτονες Μυλωνάς και Φατούρος δεν κλήθηκαν να συμμετάσχουν σε οποιαδήποτε φάση της διαδικασίας.

■ Το 2008, το Υπουργείο Πολιτισμού πραγματοποίησε δημόσιο διεθνή διαγωνισμό πρόσκλησης ενδιαφέροντος για τις οριστικές μελέτες, ο οποίος κατέληξε στην επιλογή των συνεργαζόμενων αρχιτεκτονικών γραφείων «Αρχιτεκτονική Ε.Π.Ε. Γραμματόπουλος-Πανουσάκης & Συνεργάτες» και «Διονύσιος Βασιλόπουλος & Συνεργάτες Ε.Ε.» [Εικ. 25].

Εικ. 25. Φωτορεαλιστικές απεικονίσεις του συγκροτήματος, με τις επεκτάσεις-προσθήκες της οριστικής μελέτης. Το επίμηκες αρχικό κτίριο έχει σχεδόν εξαφανιστεί πίσω από μια νέα γυάλινη όψη. [Πηγή: Διαδίκτυο]

■ Το 2013, ξεκίνησαν οι εργασίες από την ανάδοχο κατασκευάστρια εταιρεία ΤΟΜΗ Α.Β.Ε.Τ.Ε (θυγατρική του «Ομίλου Ελλάκτωρ»), η οποία επιλέχθηκε κατόπιν διεθνούς διαγωνισμού.

■ Το 2015, οι αρχιτέκτονες Γιώργος Παρμενίδης, Christine Longuerée και Ιφιγένεια Μάρη ανέλαβαν τη μελέτη και επίβλεψη του μουσειογραφικού σχεδιασμού ενώ, το 2019, τους ανατέθηκε και η ολοκλήρωση της διαμόρφωσης των υπαίθριων χώρων.²¹

■ Τον Μάιο του 2019, το γραφείο «Αρχιτεκτονική Ε.Π.Ε. Γραμματόπουλος-Πανουσάκης», που είχε εκπονήσει την οριστική μελέτη, απευθύνει ανοιχτή επιστολή διαμαρτυρίας στο Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, στο Υπουργείο Πολιτισμού, στη Γενική Επιθεώρηση Δημόσιας Διοίκησης και στο Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής, στην οποία καταγγέλλει παραποίηση της εγκεκριμένης μελέτης και κάνει έκκληση για προστασία του έργου.²²

■ Εν μέσω νέων «περιπετειών» -κατάτμηση κατασκευής σε πληθώρα εργολαβιών/υπεργολαβιών, γραφειοκρατικές διαδικασίες, προβλήματα συντονισμού, τεχνικά θέματα, καθυστερήσεις υλικών, πανδημία κ.ά.-, το έργο ολοκληρώθηκε και εγκαινιάστηκε τον Μάρτιο του 2021, με αρκετές, ωστόσο, εκκρεμότητες (π.χ. μεγάλη αίθουσα περιοδικών εκθέσεων στο Γ' υπόγειο, ανεξάρτητη πρόσβαση στο καφέ-εστιατόριο, εξωτερική ψηφιακή γιγαντοοθόνη, περιβάλλον χώρος).

Προφανώς, κανείς δεν διαφωνεί με την αναγκαιότητα -προϊόντος του χρόνου- επέκτασης και εκσυγχρονισμού των κτιριακών εγκαταστάσεων. Πράγματι, το «παλιό» κτίριο είχε σταματήσει να ανταποκρίνεται στις νέες ανάγκες στέγασης και λειτουργίας ενός σύγχρονου μουσειακού χώρου. Οι μόνιμες συλλογές είχαν αυξηθεί και τα έργα δεν χωρούσαν ούτε στους εκθεσιακούς χώρους ούτε στις αποθήκες. Τα εργαστήρια συντήρησης, η βιβλιοθήκη και τα γραφεία διοίκησης ασφυκτιούσαν. Η πρόσβαση των ΑμεΑ ήταν προβληματική. Επιπλέον, απουσίαζε μια σειρά από συμπληρωματικές/υποστηρικτικές χρήσεις -απαραίτητες, πλέον, αλλά όχι κατά τον χρόνο της αρχικής μελέτης-, όπως αμφιθέατρο εκδηλώσεων, αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων, μεγαλύτερο πωλητήριο, εστιατόριο-καφέ ανεξάρτητης λειτουργίας, καθώς και ελκυστικός υπαίθριος χώρος.

Μήπως, όμως, η προσδοκία κάλυψης όλων των παραπάνω -λογικών και αναγκαίων- απαιτήσεων με «ενσωμάτωσή» τους στο υφιστάμενο κέλυφος, ήταν μια αυταπάτη, μια εντελώς λαθεμένη απόφαση; -μια «παγίδα», ακόμα και για τους αρχικούς μελετητές το 2002; Το επιπρόσθετο πρόγραμμα της τάξης των 11.000 τ.μ. έπρεπε να συνυπάρξει με το αρχικό κτίριο, το οποίο διέθετε επιφάνειες 9.700 τ.μ. περίπου. Μα είναι εφικτό να υπερδιπλασιαστεί σε μέγεθος -και, ταυτόχρονα, να εκσυγχρονιστεί- ένα υπάρχον κτίριο συγκεκριμένου αρχιτεκτονικού ύφους υψηλής αξίας χωρίς να προδοθεί η αρχιτεκτονική του ταυτότητα; Και, μάλιστα, όταν η πολιτεία που αποφάσισε την επέκτασή του, η ίδια, τέσσερα μόλις χρόνια πριν, το είχε χαρακτηρίσει ως «χρήζον ειδικής κρατικής προστασίας»; Γιατί δεν προκηρύχθηκε ένας αρχιτεκτονικός διαγωνισμός για την ανέγερση νέου κτιρίου, κάπου αλλού, ως συμπληρωματικό του υπάρχοντος,²³ αντί της συνταγής «2 σε 1»;

Εικ. 26. Το εργοτάξιο της επέκτασης: «Χρονικό ενός προαναγγελέντος θανάτου». [Πηγή: φωτ. Πέτρος Νικόλτσος, 2020]

Εκ του αποτελέσματος, η απάντηση στα παραπάνω είναι δισυπόστατη: «Η εγχείρηση επέτυχε, αλλά ο ασθενής απέθανε»... Δηλαδή, τα μεν πρόσθετα τετραγωνικά «βγήκαν», χώρεσαν, εξουδετερώνοντας, όμως, το παλιό κέλυφος. Σε επαφή με τα προϋφιστάμενα μοντερνιστικά κτίρια του 1976 (αφήνω κατά μέρος τις προσθήκες νέων υπογείων(!), μιας και βρίσκονται στα έγκατα της γης), κυριολεκτικά κόλλησαν (επί των όψεων) ή προσγειώθηκαν (επί του επιμήκους δώματος) διάφορα «νέα μέλη», από μια αρχιτεκτονική αδιάφορη έως κακή. Και αναντίρρητα, έκδηλα ξένα, αυτάρεσκη, «εχθρική» απέναντι στην ασκητική γραφή και την αδρή υλικότητα του «πρώτου οικιστή». Καλογουαλισμένη, άρτια και glamouράτη, κυκλοφορεί, εδώ και καιρό, ανάμεσά μας σε πλείστες όσες εκδοχές. Και πού και πού, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση, κάνει μικρές παραχωρήσεις για να εμφανιστεί ένα απόσπασμα από το ενοχλητικό, προστατευόμενο(!) έργο. Εξάλλου, όπως έχει δηλώσει ένας εκ των μελετητών: «Τίποτε από την παλιά Πινακοθήκη δεν θα μείνει ίδιο».²⁴ Τελεία.

Το μοντερνιστικό κτίριο των Μυλωνά-Φατούρου-Αντωνακάκη, ένα παραδειγματικό έργο της αρχιτεκτονικής άνοιξης του '60, δέχθηκε την πλέον βάρβαρη επίθεση, με σκοπό να γίνει διπλάσιο, να «εκσυγχρονιστεί», να «αναβαθμιστεί». Δυστυχώς, θα μείνει για πάντα πληγωμένο και κακοφορμισμένο από τις ιδέες και τα έργα, όχι κάποιων αόρατων συντελεστών (όπως συχνότατα συμβαίνει), αλλά επώνυμων μελών της αρχιτεκτονικής κοινότητας. Και ας διαμαρτύρονται ότι τους πήραν τη μελέτη απ' τα χέρια, ότι παρενεβλήθησαν άλλοι -επίσης επώνυμοι- μελετητές, ότι τα διπλά τζάμια έγιναν μονά, ότι ο κλιματισμός αντικαταστάθηκε με απλό αερισμό, ότι τα κλιμακοστάσια μετατράπηκαν από μεταλλικά σε μπετονένια, και το καλύτερο: ότι «απουσιάζει κάθε στοιχείο σεβασμού προς το διατηρητέο κτίριο» (βλ. σημ. 22). Τώρα το παρατήρησαν και το συνειδητοποίησαν; Μήπως, εκ των υστέρων, αμφισβητούν τη δική τους μελέτη;

Και για να είμαι ξεκάθαρος· σε καμιά περίπτωση, δεν πρέπει να υποπέσουμε σε ένα σύνηθες σφάλμα: δηλαδή, στην απόσυρση της οποιασδήποτε κριτικής έναντι αυτού και μόνο του γεγονότος της υλοποίησης του έργου και, ως εκ τούτου, στην αβίαστη αποδοχή της «νέας κατάστασης»· με περισσή ικανοποίηση που, επιτέλους, αποκτήσαμε μια Εθνική Πινακοθήκη «εντυπωσιακά ανακαινισμένη και σύγχρονη, εφάμιλλη... κ.λπ. κ.λπ.», όπως αδιάκοπα διαλαλούν οι τελάληδες της εκσυγχρονιστικής καταιγίδας και της αποτελεσματικότητας. Ας θυμηθούμε τι έπαθε το FIX (έχουμε, όμως, Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης...), το Κτίριο Γραφείων Δοξιάδη (διαθέτουμε και Urban Luxury Apartments...) ή το Ξενοδοχείο «Ομόνοια» του Αντώνη Κιτσίκη (άθλια μεταμορφωμένο σε γνωστό ναό της ομορφιάς), και πολλά άλλα. Και βέβαια, πάντα θα υπάρχουν πρόθυμοι και ετοιμοπόλεμοι να αναλάβουν αυτού του είδους τις «μεγάλες δουλειές», επεμβαίνοντας κατά βούληση και ανερυθρίαστα σε αξιόλογα, επώνυμα αρχιτεκτονικά έργα του κοντινού παρελθόντος.

Ας ρίξουμε, λοιπόν, μερικές γρήγορες εξωτερικές ματιές στο προσφάτως αποκαλυφθέν έργο. Ένα πραγματικό συνουθύλευμα ασύνδετων, ανερμάτιστων, ετερόκλητων κατασκευών -με έναν high tech αέρα- έχουν κυριολεκτικά καταπνίξει το παλιό ιστορικό κτίριο, γιγάντωσαν την κλίμακά του και ακύρωσαν προκλητικά κάθε αίτημα απόδοσης ενιαίου ύφους και αρχιτεκτονικού χαρακτήρα σε ένα συγκρότημα υψηλής πολιτισμικής σημασίας [Εικ. 27-31].

Εικ. 27. Η «νέα» Εθνική Πινακοθήκη. Μια πρώτη γεύση. Η αντιαισθητική διαμόρφωση της πλέον κρίσιμης γωνίας του οικοπέδου, όπου συνωθούνται και αντιπαλεύουν: δύο πρανή που καταλήγουν σε «κοίτη», η άστοχη θέση της μεταλλικής ράμπας των ΑμεΑ (με εμφανείς τις -καχεκτικές- βάσεις των υποστυλωμάτων), ένα γλυπτό του Γιώργου Νικολαΐδη, ευμεγέθη κουτιά ηλεκτρικών εγκαταστάσεων, κοντοί στύλοι αγνώστου προορισμού, ένα γερμένο δεντράκι, παραδοσιακοί φανοστάτες, ένα στηθαίο της συμφοράς και η κορυφαία ...τοποθέτηση της ταμπέλας του δρόμου για να μη χάνουν τα μυρμήγκια τον δρόμο τους... Λίγο πιο πίσω, η παλαιά «διατηρητέα» όψη ξεπροβάλλει δειλά πίσω από το καινούριο της αστραφτερό ένδυμα... [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, Απρίλιος 2021]

Εικ. 28. Αριστερά: Η αρχική, επιμήκης όψη της πτέρυγας των Μονίμων Εκθέσεων/Γραφείων, με τον ρυθμό του ορατού στατικού φορέα και τα δύο επίπεδα όψης, να χαρίζουν συνδυαστικά αρμονική κλιμάκωση των μεγεθών, ευμετρία και πλούσιες εναλλαγές φωτός και σκιάς. [Πηγή: Διαδίκτυο] **Δεξιά:** Η ίδια άποψη σήμερα, όπου η παλαιά όψη έχει εξαφανιστεί δια παντός, «επενδεδυμένη» με ένα αδιάφορο, άμετρο, ενεργοβόρο υαλοστάσιο, που αντικατοπτρίζει στη στιλπνή επιφάνειά του τον οπτικό θόρυβο, ακόμα πιο παραμορφωμένο. [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, Απρίλιος 2021]

Εικ. 29. Πίσω από το υαλοστάσιο οι, πέρα από κάθε λογική και μέτρο, θηριώδεις φέρουσες κατασκευές των κλιμακοστασίων και των ραμπών, που -σαν οχρωματικό έργο- ήρθαν κι ακούμπησαν βίαια πάνω στην αόρατη, πλέον, μοντερνιστική όψη. [Πηγές: Άνω: φωτ. Γιώργος Τριανταφύλλου. Κάτω: <https://www.kathimerini.gr/life/city/1024987/ethniki-pinakothiki-katagelloyn-parapoiisi/>]

Εικ. 30. Η υαλόφρακτη προσθήκη του Γ΄ ορόφου (για να απολαμβάνουμε την τέχνη αλλά και το γέυμα μας με «υπέροχη θέα έως τη θάλασσα») ήρθε να «καπελώσει» αδόκιμα την πτέρυγα των Μουσικών Εκθέσεων/Γραφείων. Τοποθετημένη σύριζα, στα όρια του υφιστάμενου κτιρίου, αγνοεί επιδεικτικά το «προηγούμενο», μεταλάσσοντάς το σε ένα αχαρακτήριστο υβρίδιο με ακαθόριστη δομή και κλίμακα (μας θυμίζει έναν ανάλογο χειρισμό σε πρόσφατο έργο αιχμής, αλλά και τους συμπαθείς ιθαγενείς, που και αυτοί φέρουν μια στέγη, αλλά τουλάχιστον στα «μέτρα τους»). Για τη γιγαντιαία αναγραφή του νέου χορηγού πάνω στο ευγενές μάρμαρο, ουδέν σχόλιον. [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, Απρίλιος 2021]

Εικ. 31. Λίγο απ' όλα: Ο σπειροειδής (καημένη Vladimir Tatlin...), υαλόφρακτος κατακόρυφος πυρήνας που εμβολίζει το «διατηρητέο» κτίριο των Περιοδικών Εκθέσεων, το απωθητικό, καθρεφτίζον υαλοστάσιο, το απαραίτητο -πλέον- κανάλι νερού σε extra small έκδοση, σκόρπια γλυπτά, κατάργηση του προϋπάρχοντος κήπου και τεμαχισμός του σε μακρόστενες ζώνες. Και το σοβαρό, «παλιό σκαρί», με ένα καινούριο μεταμοντέρνο απόκτημα: ένα παραθυράκι, άθλια διανοιγμένο στον κάποτε συμπαγή μαρμαρεπένδυτο τοίχο.... Το δε "Χίλτον" (που όταν κτιζόταν η Πινακοθήκη εφημολογείτο ότι αυτό ...εμπόδισε την κατασκευή του Γ΄ ορόφου για λόγους θέας) λειτουργεί, πια, ως «κατευναστικό» φόντο τής ως άνω παραφωνίας. Πώς αλλάζουν οι καιροί... [Πηγή: φωτ. Πάνος

Εικ. 32. ΤΙΤΛΟΙ ΤΕΛΟΥΣ: Το συγκρότημα της «παλαιάς» Εθνικής Πινακοθήκης, με τη δωρική του απλότητα και ηρεμία. Το έργο αυτό δεν θα το ξαναδούμε ποτέ... [Πηγή: DOMaIndex, φωτ. Γ. Αθανασόπουλος]

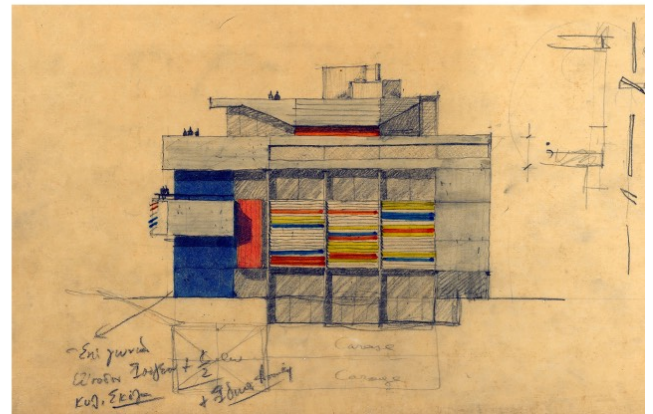
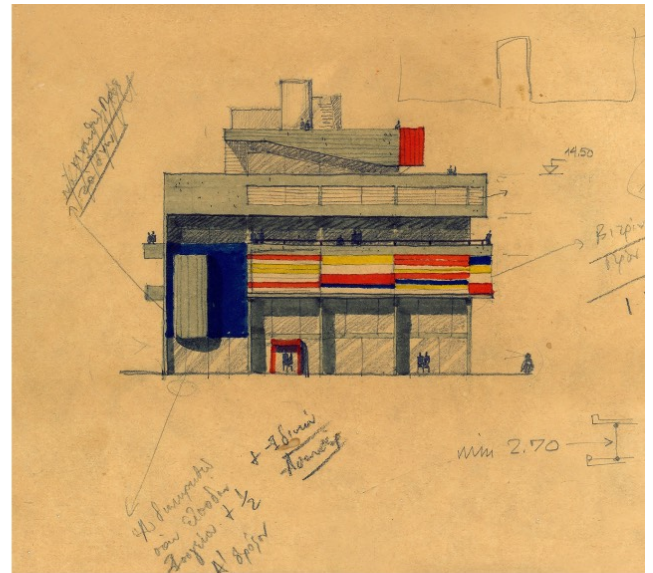
4. ΜΙΑ ΕΞΑΙΡΕΣΗ

Η τελευταία περίπτωση αποτελεί εξαίρεση από την κακή μοίρα αξιόλογων έργων της σύγχρονης ελληνικής μοντέρνας αρχιτεκτονικής, που οδηγεί, συχνά, στην εξαφάνισή τους –κυριολεκτική ή μεταφορική–, όπως επιχειρήσαμε να σκιαγραφήσουμε στα τρία προηγούμενα παραδείγματα.

Πρόκειται για την πολύ πρόσφατη (2020) επισκευή, συντήρηση και ανακαίνιση του Κτιρίου Σύνθετων Χρήσεων στο Γαλάτσι (στη συμβολή των οδών Αγίας Γλυκερίας και Ελευθ. Βενιζέλου), έργο των αρχιτεκτόνων Τάσου και Δημήτρη Μπίρη, με συνεργάτες αρχιτέκτονες την Μαρία Καφρίτσα και τον Τάση Παπαϊωάννου, μελετημένο το 1976 και ολοκληρωμένο το 1977.

Η ανασχεδίαση των κατόψεων, προκειμένου το έργο να υποβληθεί στον «Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Διαγωνισμό Εφαρμοσμένων Ιδεών» του Υ.Χ.Ο.Π., το 1984, ήταν το πρώτο αντικείμενο εργασίας μου σε αρχιτεκτονικό γραφείο· στο γραφείο των δασκάλων μου Τάσου και Δημήτρη Μπίρη, ως φοιτητής αρχιτεκτονικής ακόμα. Πολλά χρόνια αργότερα, το κτίριο στο Γαλάτσι βρέθηκε μέσα στο καθημερινό δρομολόγιο «σπίτι-γραφείο», οπότε άρχισα να παρακολουθώ «συστηματικά» την πορεία του στον χρόνο.

Το έργο εντάσσεται στην πρώτη περίοδο δραστηριότητας των Τ. και Δ. Μπίρη, στο πλαίσιο του Αρχιτεκτονικού Γραφείου Καθηγητή Κυπριανού Μπίρη. Μια περίοδο, επικεντρωμένη στα ίχνη του Μοντέρνου, σε μια προσπάθεια ανανεωτικής επανεγγραφής του, περισσότερο εξανθρωπισμένης, αλλά και ποικιλότητας. Σε ένα «δύσκολο» τριγωνικό οικόπεδο και μέσα στο πυκνοδομημένο, αδιάφορο, άχρωμο περιβάλλον της σύγχρονης πόλης, το περίοπτο κτίριο (με την ονομασία και λογότυπο «Galatsi Center») επιχειρούσε να ξεχωρίσει –και το κατόρθωνε–, όχι μόνο με την αρχιτεκτονική γραφή του αλλά, κυρίως, με τη συνδρομή του ζωηρού χρωματισμού του **[Εικ. 33]**.

Εικ. 33. Αριστερά: Το «Galatsi Center» ως πολύχρωμη κηλίδα μέσα στο ουδέτερο αστικό τοπίο. **Δεξιά:** Σκίτσα του Τάσου Μπίρη από το στάδιο της χρωματικής επεξεργασίας των όψεων, μολύβι και μαρκαδόροι. [Πηγή: Αρχείο Τάσου Μπίρη]

Με το ανεπίχριστο, άβαφο σκυρόδεμα ως κυρίαρχο υλικό τού βασικού κελύφους, συνδυάζονταν επιμέρους στοιχεία της κατασκευής έντονα χρωματισμένα σε ζωνρό μπλε, πορτοκαλί και λευκό χρώμα: Οι συμπαγείς, ημικυλινδρικές προεξοχές, μια ελεύθερη σύνθεση όγκων στο δώμα, τμήματα ποδιών ανοιγμάτων, κιγκλιδώματα, φαρδιές περσίδες ηλιοπροστασίας, σωληνώσεις εγκαταστάσεων καθώς και επιγραφές σε οριοθετημένες θέσεις των όψεων **[Εικ. 34, 35]**.

Εικ. 34, 35. Απόψεις του κτιρίου αμέσως μετά την ολοκλήρωσή του. [Πηγή: Αρχείο Τάσου Μπίρη]

Το κτίριο παρέμενε για χρόνια χωρίς ίχνος συντήρησης, κακοποιημένο από την «επικόλληση» διάφορων κακόγουστων επιγραφών στις όψεις του, με τις στραντζαριστές φαρδιές περσίδες να έχουν αφαιρεθεί σχεδόν όλες και την ισόγεια ζώνη να έχει επεκταθεί μέσω ασύμβατων με το κτίριο κατασκευών **[Εικ. 36]**.

Εικ. 36. Το κτίριο παρέμενε ασυντήρητο, επενδεδυμένο με κάθε λογής επιγραφές και επικοινωνιακά σύμβολα. [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, δεκ. '80, Μάρτιος 2020]

Η πρόσφατη αποκατάσταση του κτιρίου από τον/τους ιδιοκτήτη/τες -ερήμην των αρχικών μελετητών-²⁵ είναι σαφώς πιο φειδωλή χρωματικά από την εικόνα τού 1977, ωσάν η παρουσία του να επιδιώκει, σήμερα, την αποστασιοποίηση από τη διαρκώς αυξανόμενη φόρτιση του αστικού χώρου με κάθε λογής πολύχρωμα και ετερόκλητα ψιμύθια και φτιασίδια. Έτσι, κυριαρχεί το θερμό γκρι χρώμα της βαφής του ανεπίχριστου σκυροδέματος, τα μαύρα πλαίσια των νέων κουφωμάτων αλουμινίου με τους ανακλαστικούς υαλοπίνακες και ένα έντονο κόκκινο χρώμα στους δύο ημικυλίνδρους, στην απόληξη του κλιμακοστασίου και σε έναν μονάχα -γιατί, άραγε;- σωλήνα **[Εικ. 37-40]**. Οι στραντζαριστές πορτοκαλί περσίδες αφαιρέθηκαν ή αντικαταστάθηκαν από νέες λεπτότατες λάμες μαύρου χρώματος, ενώ τα αρχικά μεταλλικά κιγκλιδώματα με το «κατσαρό» πλέγμα αντικαταστάθηκαν από νέα από κυκλικές διατομές σε οριζόντια διάταξη. Οι επεκτάσεις της ισόγειας ζώνης τακτοποιήθηκαν και ομογενοποιήθηκαν κατασκευαστικά και, επιπλέον, το κέλυφος απαλλάχτηκε από το πλήθος των επιγραφών.

Το ζωντανό, «νεανικό» ύφος που απέδιδε το νεόδμητο κτίριο λόγω της πολυχρωμίας, μετριάσθηκε αισθητά. Ωστόσο, το πνεύμα και οι «αφαιρέσεις» της αποκατάστασης εκτιμώ πως ενίσχυσαν το στιβαρό υπόβαθρο της βασικής στερεομετρικής δομής, με αποτέλεσμα την αποκρυστάλλωσή της και, εν τέλει, τη διατήρηση της ουσιαστικής ταυτότητας του έργου.

Εικ. 37-40. Πρόσφατες απόψεις του κτιρίου. [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, 4-4-2021]

Δυστυχώς, δεν είχαν την ίδια τύχη άλλα έργα, της ίδιας περιόδου, του Γραφείου Μπίρη, όπως το Κτίριο Γραφείων του Εργοστασίου «Perfil» στην οδό Πειραιώς **[Εικ. 41]**, το Αναψυκτήριο και Υπαίθριο Κολυμβητήριο του Ε.Ο.Τ. στη Μαρίνα Ζέας και η Μαθητική Εστία στην Κόνιτσα, που έχουν απολέσει κατά πολύ την αρχική τους φυσιογνωμία, λόγω μεταγενέστερων παρεμβάσεων κάθε είδους.

Εικ. 41. Κτίριο Γραφείων Εργοστασίου «Perfil», Πειραιώς 18, Μοσχάτο. Αρχιτέκτονες Τ. και Δ. Μπίρης, συνεργάτης αρχιτέκτων Μ. Μίληση, 1973-75. **Αριστερά:** Αποψη αρχικής κατάστασης. [Πηγή: φωτ. Πάνος Εξαρχόπουλος, δεκ. '80] **Δεξιά:** Η αντίστοιχη σημερινή αποψη. [Πηγή: GoogleMaps]

Αντί επιλόγου

Πολλά σπουδαία έργα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στέκουν ακόμη γερασμένα και ανυπεράσπιστα απέναντι σε κάθε λογής, δρομολογημένες ή απρόβλεπτες, «παρεμβάσεις». Την ίδια, όμως, στιγμή, καθώς είναι προικισμένα με ένα γερό, ανυπότακτο σκαρί, διατηρούν πεισματικά το δικαίωμα της ύπαρξής τους αλλά και της ανόθευτης παρουσίας τους. Ας επιβραδύνουμε, λοιπόν, τους φρενήρεις ρυθμούς «εναρμόνισης» των πάντων σύμφωνα με τα τρέχοντα και τα μελλούμενα, και ας (ξανα)συναντηθούμε με τα έργα αυτά με περίσκεψη και ηρεμία. Έχουν πολλά να μας διηγηθούν και, κυρίως, να μας διδάξουν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Ειδικά για την περίοδο του μεσοπολέμου βλ. Πάνος Εξαρχόπουλος, «Μοντέρνες απώλειες 01, 02, 03. Κατεδαφισμένα κτίρια του μεσοπολέμου στην Αθήνα», ιστότοπος *Archetype*, 20-5-2019, 16-9-2019, 27-7-2020. Και βέβαια, μεταγενέστερα, από τα πιο λυπηρά παραδείγματα αποτελεί η σταδιακή απαξίωση, εγκατάλειψη και ερείπωση –ή η άθλια «μεταμόρφωση»– των περισσότερων ξενοδοχείων «Ξενία».

² Στην οποία είμαι μέλος από το 2014, έχοντας πάνω από 100 αναρτήσεις (με εικόνα και σύντομο σχολιασμό) για αθηναϊκά κτίρια μοντέρνας αρχιτεκτονικής της περιόδου '30-'70.

³ Το σχόλιο είναι του Αντώνη Δουμουλάκη [<https://www.facebook.com/groups/24845613947/permalink/10158957302143948>, 25-3-2021]

⁴ Βλ. Πάνος Εξαρχόπουλος, «Μοντέρνες Απώλειες 01. Κατεδαφισμένα κτίρια του μεσοπολέμου στην Αθήνα», Ιστότοπος *Archetype*, 20-5-2019 [<https://www.archetype.gr/blog/arthro/monternes-apolies-01-katedafismena-ktiria-tou-mesopolemou-stin-athina>]

⁵ Επρόκειτο για δύο σύντομες παρουσιάσεις του έργου, αφενός στο γνωστό κίτρινο βιβλίο: A. Giacumacatos, E. Godoli, *L'architettura delle scuole e il razionalismo in Grecia*, Modulo, Firenze 1985 (πολύτιμο δοκίμιο, και πέρα από την ειδική θεματική του), αφετέρου στο CD-ROM «Η ανακάλυψη της σύγχρονης αρχιτεκτονικής: Παρίσι-Λονδίνο-Αθήνα» [<http://www.culture2000.tte.gr/>], με κείμενο της Ελένης Φεσσά-Εμμανουήλ.

⁶ Το τεύχος του *L'Architecture d'Aujourd'hui* το εντόπισα στο διαδίκτυο, ενώ ψηφιοποιημένο ανάτυπο του άρθρου τού *Bauwelt* μου παραχώρησε ο Γιώργος Σαρηγιάννης, ύστερα από επικοινωνία μαζί του.

⁷ Ο φίλος –από τα φοιτητικά χρόνια– Σπύρος Σγούρος, Παιδονευροχειρουργός, Επίκ. Καθηγητής Νευροχειρουργικής στην Ιατρική Σχολή Αθηνών και Διευθυντής του Νευροχειρουργικού Τμήματος στην Παιδιατρική Κλινική «ΙΑΣΩ Παιδών», «διέγνωσε» και φωτογράφησε επιτόπου την υφιστάμενη κατάσταση, αφού προηγουμένως ανταλλάξαμε σκέψεις και υλικό για το όλο ζήτημα.

⁸ Έργο του αρχιτέκτονα Κυπριανού Μπίρη, συνεργάτης αρχιτέκτων Δ. Παπαϊωάννου, 1964-69.

⁹ Λίγο αργότερα, έμαθα τον αρχιτέκτονα του κτιρίου από σημείωμα στη μνήμη του, γραμμένο από τον Τάσο Μπίρη στο περιοδικό *Πυρφόρος*, τχ. 23, 1992, σσ. 113-114. Ο Αλέξης Συριόπουλος (1941-1992), για το έργο του οποίου ελάχιστα στοιχεία γνωρίζουμε, σπούδασε στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Ε.Μ.Π. (1966), υπήρξε μαθητής του Ιωάννη Δεσποτόπουλου και θήτευσε στην ίδια σχολή, αρχικά ως επιστημονικός συνεργάτης (1982-1987) και, στη συνέχεια, ως Λέκτορας Αρχιτεκτονικών Συνθέσεων έως τον θάνατό του. Παράλληλα με την αρχιτεκτονική ασχολήθηκε συστηματικά με τη ζωγραφική.

¹⁰ Ενδεικτικά:

- Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, «Ανοιχτή επιστολή για το κτίριο Υπηρεσιών Λιμένος Πάτρας», 15-2-2021 [<http://www.arch.ntua.gr/announcement/16473>]
- DO.CO.MO.MO. International, «Under Threat-Old Port Authority» [<https://www.docomomo.com/heritage/under-threat-old-port-authority-building>, 18-2-2021]
- «Η βραβευμένη Πατρινή αρχιτέκτονας Μυρτώ Κιούρτη εξηγεί γιατί δεν πρέπει να κατεδαφιστεί το παλαιό κτίριο του Λιμένα» [<https://www.thebest.gr/article/610889-h-brabeumeni-patrini-architektonas-murto-kiourti-exigei-giati-den-prep-ei-na-katedafistei-to-palαιο-ktirio-tou-limena-patron>, 21-2-2021]
- Γιώργος Τριανταφύλλου, «Το μέλλον του Κτιρίου Υπηρεσιών Λιμένα Πατρών: Ένα πλήγμα ακόμα στο Μοντέρνο και μια διαδικτυακή συζήτηση», [<http://triantafylloug.blogspot.com/2021/03/docomomo.html>, 8-3-2021]
- Διαδικτυακή συζήτηση: «Το μέλλον του Κτιρίου Υπηρεσιών Λιμένα Πατρών», με στόχο τη διάσωση και δημιουργική επανάχρηση του κτιρίου του Οργανισμού Λιμένα Πατρών (Ο.Λ.ΠΑ.), οργάνωση: «Ωρα Πατρών» (Δημοτική Παράταξη Δήμου Πατρέων), 4-3-2021 (live streaming στο Facebook). Συμμετείχαν: Τάσος Μπίρης, Παναγιώτης Τουρνακιώτης, Κώστας Τσιαμπάος, Μυρτώ Κιούρτη, Δημήτρης Ξυνομηλάκης, Βασίλης Αϊβαλής, Γιώργος Ρώρος, Μαρία Κουρμπανά. Παρεμβάσεις: Γιώργος Αγγελής, Σοφία Τσιράκη.

¹¹ Π.χ. Ολυμπία Λόη, «Πάτρα: Γιατί πρέπει να φύγει το 'Κτίριο Λιμένα Πατρών'»

[<https://www.patrasevents.gr/article/533816-olibia-loi-giati-prepei-na-figei-to-ktirio-limena>, 2-3-2021]

¹² Το αναφέρει η ίδια στο ντοκιμαντέρ: «Αναστασία Τζάκου. Η άλλη πλευρά της νεωτερικότητας», 6ο επεισόδιο της σειράς «Πορτραίτα και Διαδρομές Ελλήνων Αρχιτεκτόνων» (ΕΤ1, 2008, σκηνοθεσία: Μάκης Φάρος, Επιστημονικός Σύμβουλος: Γιώργος Τζιρτζιλάκης).

¹³ Βλ. <https://www.greekarchitects.gr...>

¹⁴ Με την Απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού και Αθλητισμού Αριθμ. ΥΠΠΟΑ/ΓΔΑΜΤΕ/ΔΙΝΕ ΣΑΚ/99496/14642/990/11-9-2013, ΦΕΚ 350/Τεύχος Αναγκαστικών Απαλλοτριώσεων και Πολεοδομικών Θεμάτων/4-10-2013 (κατόπιν ομόφωνης γνωμοδότησης του ΚΣΝΜ με αριθμ. Πρακτικού 10/11-4-2013), το κτίριο χαρακτηρίστηκε ως μνημείο «...χωρίς την μεταγενέστερη πολυγωνικής κάτοψης – προσθήκη, ιδιοκτησίας ελληνικού Δημοσίου, διότι το κεντρικό κτήριο του ΟΛΠ στον λιμένα του Πειραιά αποτελεί την ευτυχή συνάντηση μιας κορυφαίας αρχιτεκτονικής με μία αντίστοιχα υψηλή έκφραση της κατασκευαστικής τεχνικής της δεκαετίας του '60 που είναι μοναδική στην Ελλάδα και μία από τις ελάχιστες που βρίσκουμε στον ευρωπαϊκό χώρο τα χρόνια εκείνα, ενώ είναι χαρακτηριστικό τοπόσημο του λιμανιού του Πειραιά».

¹⁵ Σήμερα, το έργο έχει μεταφερθεί και εκτίθεται στον κήπο του παραρτήματος της Εθνικής Πινακοθήκης στο Ναύπλιο, όπως με πληροφόρησε η κα Μαριλένα Κασσιμάτη, Δρ Ιστορικός της Τέχνης και Επιμελήτρια της Εθνικής Πινακοθήκης επί σειρά ετών (1984-2017), την οποία και ευχαριστώ θερμά.

¹⁶ Ενδεικτικά:

- Τάσος Μπίρης, «Αρχιτεκτονικής βάσανα», *Η Καθημερινή*, 10-7-2011.
- Δημήτρης Ρηγόπουλος, «Η επέκταση της Εθνικής Πινακοθήκης», *Η Καθημερινή*, 31-7-2011
- Δημήτρης Αντωνοκάκης, «Πινακοθήκη. Servare Incominatum» (Οκτώβριος 2017), <http://triantafylloug.blogspot.gr/2018/02/neues-museum.html>, 5-2-2018.
- Γιώργος Τριανταφύλλου, «Αναπάντεχες Επιθέσεις 1. Επίθεση κτιρίων σε χαρακτηρισμένο ιστορικό μνημείο», <http://triantafylloug.blogspot.com/2019/01/1.html>, 7-1-2019.

● Γιώργος Τριανταφύλλου, «Το τραύμα της Εθνικής Πινακοθήκης (μέρος δεύτερο). Πέντε διαπιστώσεις», http://triantafylloug.blogspot.com/2019/01/1_14.html, 14-1-2019.

¹⁷ Το έργο χρηματοδοτήθηκε από ΕΣΠΑ 2007-2013/Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Αττικής, Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων, Περιφέρεια Αττικής, καθώς και από χορηγία του Ιδρύματος Σταύρος Σ. Νιάρχος.

¹⁸ Στην πραγματικότητα, η υπόθεση «Εθνική Πινακοθήκη» αρχίζει πολύ νωρίτερα, με την ίδρυσή της το 1900. Οι διαδικασίες για εξεύρεση στέγης έχουν αφετηρία το 1914 και ευοδώνονται, εν τέλει, το 1964 (τελετή θεμελίωσης στο οριστικό οικοπέδο), μετά από απίστευτες «περιπέτειες» αλλεπάλληλων, προσωρινών εγκαταστάσεων και μετακομίσεων. Βλ. Μαρίνος Γ. Καλλιγιάς, *Η Εθνική Πινακοθήκη. Προσπάθειες και αποτελέσματα*, Αθήνα 1976.

¹⁹ Η Απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού Αριθ. ΥΠΠΟ/ΔΙΛΑΠ/Γ/4765/57047/23-11-1998 (ΦΕΚ1233Β/7-12-1998) αναφέρει: «Χαρακτηρίζουμε ως κτίριο χρήζον ειδικής κρατικής προστασίας [...] το κτιριακό συγκρότημα της Εθνικής Πινακοθήκης [...] διότι αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα πολιτιστικά κέντρα του ελλαδικού χώρου, το οποίο έχει αναπόσπαστα συνδεθεί με την εικαστική και γενικότερα πνευματική ζωή της χώρας από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 μέχρι τις μέρες μας. Πρόκειται για συγκρότημα μεγάλης κλίμακας, μοναδικό στο είδος του, που αντικατοπτρίζει τον προβληματισμό της εποχής (δεκαετίας του 60) στο χώρο της αρχιτεκτονικής έκφρασης. Το κτίριο της Εθνικής Πινακοθήκης είναι έργο βασισμένο στη μελέτη των Αρχιτεκτόνων Δ. Φατούρου, Ν. Μουτσόπουλου και Π. Μυλωνά, η οποία είχε τιμηθεί με το Α΄ βραβείο Αρχιτεκτονικού Διαγωνισμού, χωρίς όμως να ολοκληρωθεί μέχρι σήμερα».

²⁰ Ν. 2947/2001 (ΦΕΚ 228Α/9-10-2001): «Θέματα Ολυμπιακής Φιλοξενίας, Έργων Ολυμπιακής Υποδομής και άλλες διατάξεις», άρθρο 14, παρ. 2.

²¹ Βλ. «Εθνική Πινακοθήκη. The Insiders», <https://longreads.news247.gr/ethniki-pinakothiki/> (συνέντευξη των μελετητών στην Τατιάνα Καποδίστρια, 2021).

²² Βλ. Μάρω Βασιλειάδου, «Εθνική Πινακοθήκη: Καταγγέλλουν... Παραποίηση, *Η Καθημερινή*, 21-5-2019 [<https://www.kathimerini.gr/life/city/1024987/ethniki-pinakothiki-kataggelloyn-parapoiisi/>]

²³ Η ίδια η Διευθύντρια (από το 1992) της Εθνικής Πινακοθήκης, κυρία Μαρίνα Λαμπράκη-Πλάκα, σε ερώτηση, αν και με τη νέα επέκταση η Εθνική Πινακοθήκη καλύπτεται σε βάθος χρόνου, είναι αρνητική: «Φιλοδοξούμε να μας δοθούν τα υπόλοιπα κτίρια του Γουδή. Υπάρχουν δύο ακόμα κτίσματα, πανομοιότυπα της Γλυπτοθήκης κι ένας μεγάλος φούρνος. Εκεί θα μπορούσαμε να στεγάσουμε το Μουσείο του Συλλέκτη, έναν χώρο υποδοχής που σκεφτόμαστε για τις δωρεές συλλεκτών». Σήμερα η Εθνική Πινακοθήκη δεν διαθέτει ανάλογους χώρους (έτσι χάθηκε η συλλογή Παπαλουκά) και οι συλλέκτες το λιγότερο που επιθυμούν είναι έναν αυτόνομο, επώνυμο χώρο με τις δωρεές τους. Τα κτίρια ανήκουν στο Ταμείο Αποστράτων Εθνικής Άμυνας και μόνο ισχυρή πολιτική βούληση και ικανοποιητικά ανταλλάγματα μπορούν να κάμψουν τις αντιρρήσεις των «στρατηγών». Όσο για το απώτερο μέλλον, η κ. Λαμπράκη-Πλάκα δεν κρύβει ότι επεξεργάζεται ιδέες. «Η βύθιση της Βασιλέως Κωνσταντίνου, παλαιότερο σχέδιο, θα επιτρέψει την ενοποίηση της Πινακοθήκης με το άλσος Ριζάρη και την υπόγεια, έστω, επέκτασή μας προς το άλσος. Είναι ένα ρεαλιστικά ουτοπιστικό σχέδιο και ο κ. Σουφλιάς έδειξε ενδιαφέρον». Βλ. Δημήτρης Ρηγόπουλος «Επέκταση της Εθνικής Πινακοθήκης», *Η Καθημερινή*, 10-6-2007 [<https://www.kathimerini.gr/culture/288610/epektasi-tis-ethnikis-pinakothikis/>]

²⁴ Βλ. Μαρία Θερμού, «Εργοτάξια τέχνης στην Αθήνα της κρίσης», *Το Βήμα*, 12-2-2012 [<https://www.tovima.gr/2012/02/12/culture/ergotaksia-texnis-stin-athina-tis-krisis/>]

²⁵ Όπως πληροφορήθηκα από τον αρχιτέκτονα του έργου Τάσο Μπίρη.

Εικόνα τίτλου: Γενική άποψη την ημέρα των «κλειστών εγκαινίων», 25-4-2021. [Πηγή: <https://www.facebook.com/nationalgalleryathens>, EPT]

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ θερμά τον φίλο Σπύρο Σγούρο, Νευροχειρουργό, Επίκ. Καθηγητή Νευροχειρουργικής στην Ιατρική Σχολή Αθηνών και Διευθυντή του Νευροχειρουργικού Τμήματος στην Παιδιατρική Κλινική «ΙΑΣΩ Παίδων», για την πρόθυμη συμβολή του στην «έρευνα των αμφιθεάτρων», τον κύριο Γιώργο Σαρηγιάννη, αρχιτέκτονα, Ομότιμο Καθηγητή Ε.Μ.Π., για την ευγενική παραχώρηση ψηφιοποιημένου ανατύπου τού άρθρου από το περιοδικό Bauwelt για την Ιατρική Σχολή Αθηνών, τον κύριο Τάσο Μπίρη, αρχιτέκτονα, Ομότιμο Καθηγητή Ε.Μ.Π., Επίτιμο Διδάκτορα Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Δ.Π.Θ., για την παραχώρηση φωτογραφικού υλικού από το αρχείο του, τον κύριο Γιώργο Τριανταφύλλου, αρχιτέκτονα, συντάκτη του triantafyllou.blogspot.com, για την ευγενική παραχώρηση φωτογραφίας του, και τον κύριο Πέτρο Νικόλτσο, φωτογράφο, για την ευγενική παραχώρηση φωτογραφίας του.